

9802

אין קץ לסיפורי השואה. חמישים ושישים שנה אחרי הזוועות, עדיין אפשר לקרוא בעיתון סיפור על אחים או בני דודים שנפגשו, במקרה או לאחר חיפושים ממושכים, אחרי שבמשך כל השנים חשב כל אחד מהם שהוא היחיד ששרד מכל המשפחה. והנה הם מגלים שנותרו בחיים קרובים והם הקימו משפחות – ויש אחיינים, בני דודים, נכדים, ולפעמים מתברר שהם מתגוררים באותו יישוב, אפילו ברחובות סמוכים. הסיפורים האלה מתמעטים בדרך הטבע. לפני שנים, בזמן שיכלו להתרחש יותר ניסים כאלה, האנשים היו אלמים וחרשים לגבי העבר, ולא יכלו לנגוע בו. רק עם חלוף הזמן התחילו להקשיב לעבר ולבוא למקומות ההם, לחפש קברים, להקים ציוני זיכרון, לנסות להכיר את המקומות ולשחזר את העיירות והכפרים, את הקהילות, את המשפחות. ולאט לאט גם מגלים שמעבר לצרות, לרדיפות ולהרג, מתה בפולין ובארצות הסמוכות לה תרבות יהודית אדירה, שנגעה בכל תחומי החיים, ובכל אחד ואחד. לא מספיק מתארים תרבות גדולה זו, ולא מספיק כותבים עליה. מספר מאמרים בגליונו עוסקים בנושא פולין. דוד שחר מספר על הדרך הארוכה שעבר מהמאורעות בעיירתו בתחילת המלחמה עד שגילה איך נרצח אביו, ועל המאמצים שהביאו לבסוף להקמת אנדרטה על קבר האחים שבו נקבר. פאול גינסבורג מארצות הברית חזר אל עיירת אבותיו, מצא את קבר האחים שבו נקברו חיים יהודי העיירה, ניקה את האנדרטה הקטנה שהוקמה במקום אחרי המלחמה וסגר את המעגל שנפתח לפני 103 שנים, כאשר אבי-סבו יצא משם בדרכו לעולם החדש, ובזאת נתן לו עצמו חיים. ישראל פיקהולץ מתאר קבוצה של יהודים, בני משפחתו, ששרדו על ידי שהפכו ל"כנפיה של הרשקה" ושוטטו ביערות ממקום למקום. רשימתה הקצרה של איילת נוגעת בשואה מזווית אחרת, זווית ראיתה של תלמידת תיכון שנסעה לפולין למסע שורשים במסגרת בית הספר.

המאמר הפותח את הגיליון הוא מאמר בנושא "שלנו" – הגניאלוגיה. בזמן האחרון גבר העיסוק במשפחות שלפי המסורת המשפחתית שלהן הן משושלות בית דוד. משה שאלתיאל מספר על מחקרו, ועל הרפתקאותיו המרתקות בדרך למציאת הקשר עם בית דוד. ג'ו איזקס לוקח אותנו לטיול במרכז לונדון, ובדרך הוא פוגש את אבותיו שהתגוררו כולם באותה סביבה. ג'ורא פוויילוף מגיש לנו את השלישי במאמריו מלאי האינפורמציה על יהדות בוכארה, באסיה התיכונה ובארץ ישראל. ומטילדה טגר מראה לנו שקיים רישום גניאלוגי מסוג אחר, בני-זילנד הרחוקה.

שני אירועים מסוכמים על-ידי שניים מחברינו. מנשה הורוביץ מסכם את ערב העיון שנערך בתל-אביב על הנושא "תקופת הזהרה ליהדות ליטא" והרייט קסו מתארת ביקור ב"מוזיאון יהדות בבל" המעניין, הנמצא באור-יהודה. מדורינו הקבועים הם הפעם ביקורת על הספר "פאס וחכמיה", ואתרים חשובים באינטרנט. בהזדמנות זו אני מבקשת לאחל לקוראינו כל טוב בשנה האורחית החדשה.

יוכבד קאזנר

משולחנה של חנה פורמן יו"ר החברה הגניאלוגית הישראלית

גליון ט"ז-ב' מגיע לכל החברים זמן רב אחרי האסיפה הכללית השנתית של העמותה שנערכה ביום רביעי י"ג כסלו תשס"ב (28.11.2001) בתל אביב. פרוטוקול מלא של האסיפה נשלח לכל סניף, אך ראוי להזכיר כמה מההחלטות שהתקבלו. נערכו חילופי משמרות במילוי התפקידים בסניפים ובוועד העמותה. אנו מודים לכל המתנדבים שסיימו את תפקידיהם, ומאחלים הצלחה למתנדבים החדשים.

הגדלת מספר החברים בעמותה הוא נושא חשוב שצריך להעסיק את כולנו. גם נושא זה נדון באסיפה, והובעה תקווה שצליח להביא לתנופה חדשה בצירוף חברים לעמותה, ושכל החברים הוותיקים ישתתפו במאמץ.

אני מבקשת לחזור לנושאים העולים באופן קבוע לדיון: השתתפות רבה יותר של החברים בפעילות העמותה והעניין שהחברים מגלים במפגשים החודשיים. שני תחומים אלו הינם אבן הבוחן התמידית שלנו. אולי יש מקום לקיים דיון בעל-פה או בכתב בין החברים בנושא זה? בדיון כזה נוכל להעלות מגוון דעות ולבחון את האפשרויות המעשיות. לאור הדברים שנאמרו באסיפה הכללית נראה לי שיש בידנו למצוא את הנכון להיעשות כדי להתקדם בדרכנו.

כמו בעבר, אני פונה לכל מי שיש לו הצעות, תהיות, שאלות ואולי אף תשובות, לפנות בכתב לדואר האלקטרוני או לכתובת הדואר הרגיל של העמותה.

המעקב אחרי שושלת בית דוד מבבל עד ימינו*

משה שאלתיאל-גרסיאן

מתורגם מאנגלית

נחזור עוד כאלף ושש מאות שנה אל תוך העבר. בשנת 597 לפני הספירה נבנעה ירושלים לפני נבוכדנאצר מלך בבל, וכך הסתיים הניסיון הקצר והבלתי מוצלח לשחרר את יהודה, שהיתה באותו זמן משועבדת למלך בבל. מלך יהודה האחרון, יהויכין, הוגלה לבבל, ולאחר מספר שנים שהיה כלוא בבית הסוהר הוא שוחרר, קיבל אדמון למגורים ומעמד בחצר המלך, והוכר כראש הגולים היהודים שהיו תחת השלטון של קיסרות בבל. בנו, שאלתיאל, היה ראש הגולה הראשון. בכך הוא ייסד שושלת חדשה של בית דוד, שהתקיימה במשך יותר מאלף שבע מאות שנים.

בשנת 1020 הפך מר חזקיה בן דוד ראש הגולה. הוא החזיק במשרתו זו שלושים ושמונה שנים, עד 1058, כאשר, בעקבות סכסוך-חצר, הוציא אותו החליף של בגדאד להורג, ובכך נפסקה לזמן מה שושלת ראשי הגולה. מיסמכים מהתקופה מציינים כי לחזקיה היו מספר בנים, ושניים מהם נמלטו לגרנאדה, ספרד, שם שימש ר' שמואל הנגיד, ידו של אביהם, במשרת הוויר הגדול. כאשר הגיעו הבנים לגרנאדה כבר נפטר ר' שמואל, ובנו יוסף קיבל לביתו את הפליטים. שמונה שנים לאחרי מכן, ב-10 בדצמבר 1066, נרצח יוסף. לפי מקורות מימי הביניים, לפחות אחד האחים נמלט צפונה והתיישב מחדש ב"מלכות אדום", כפי שכונה המחוז הנוצרי העצמאי אראגון, שקם באותם ימים. בעקבות עיון ביותר משלוש מאות מיסמכים מימי הביניים, שאספתי, תרגמתי ובחנתי בפעם הראשונה, הגעתי למסקנה כי שני הבנים של חזקיה היו מר דוד, אביהם של מר חיים וחזקיה השני, ומר יצחק, אביהם של מר שאלתיאל, מר יוסף "אורובד" ומר מנחם. אדבעה מתוך חמשת הנכדים של מר חזקיה הם אבותיהם של כל משפחות נשיאי ברצלונה.

אתמקד בשלושה מקורות:

1. תיעוד היסטורי, כולל כתבי היד שהזכרתי, דו"חות יהודיים מימי הביניים ומימצאים מהגניזה הקהירית.
2. מימצאים ארכיאולוגיים, כגון מצבות, הותמות וסמלי משפחה.
3. בדיקות DNA כדי לאשר מסורות בעל-פה הטוענות לקירבה משפחתית בין שושלות. מיסמך-מפתח, התומך במסקנות שלי, הוא תיעוד של עיסקת גדל"ן בברצלונה, מהתאריך 12 באוקטובר 1061. הטקסט הלטיני אומר: "בונהום (Bonhom), יהודי, החליף עם מירו גואדאל (Miro Guadall) ואשתו ארמסנדה (Ermessenda) אדמות הנמצאות בתחומי העיר ברצלונה" (ראה אזור).

מטרתי היא לספר סיפור, שלא ייאמן כמעט. המסקנה מהסיפור היא כי המסורת שבעל-פה – שהיום עדיין לא רבים מאמינים לה – של מספר משפחות יהודיות, כי הן מתייחסות לבית דוד, היא אמת לאמיתה. בין המשפחות האלה גם משפחתי אני, משפחת שאלתיאל, ומשפחות אחרות כמו משפחת בנבנישתי, חרל"פ ועוד. טענתי מבוססת על מקורות היסטוריים וארכיאולוגיים, וכן על ראיות מדעיות מעודכנות ביותר – בדיקות DNA.

נצלול ישירות לתוך העבר, ונחזור לאחור שמונה מאות ארבעים ואחת שנים, ליום 7 באוגוסט 1160, כאשר הרוזן רמון ברנגואר הרביעי (Count Ramon Berenguer IV) מברצלונה הוציא רישיון לפרה דה באלמה (Pere de Balma) להקים אוהל בשוק, תמורת תשלום של 600 sueldos או 200 חזירים. כנהוג באותם זמנים, התבססו על המיסמך החתימות של הרוזן עצמו, של הבישוף של ברצלונה, ושל אנשי חצר מכובדים. שנתיים לפני-כן, ב-13 בדצמבר 1158, העביר ברנגואר לדמון טורדל (Ramon Turedel) רבע מזכויותיו על טחנה, באזור וילה טראסה (Villa Terrassa). גם על מיסמך זה התמו הרוזן וכמה מאנשי חצרו. שני המיסמכים האלה מתעדים בלטינית, כפי שהיה נהוג באותם ימים, פעולות עסקיות חוקיות. מה שהופך את שתי התעודות ההיסטוריות הרגילות האלה לתעודות מיוחדות במינם היא ההתייחסות של אחד מאנשי החצר של הרוזן ברנגואר הרביעי. לא רק שהחתימה היא של איש חצר יהודי, אלא שהוא אף חתם את שמו בעברית. החותם היהודי היה שאלתיאל בן ששת, זכר צדיק לברכה. מי היה שאלתיאל, אדם שכישרונותיו וייחוסו הוכרו על-ידי חצר המלכות, וכבודו העצמי הניע אותו לחתום את שמו באותיות שהשתמשו בהן אבותיו? כדי לענות על שאלה זו אנו זקוקים למעט היסטוריה.

ה"כיבוש מחדש" הספרדי (Reconquista) נוהל על-ידי הרוננים והמלכים של אראגון וקטלוניה. כבר מתחילת מלחמה זו יצרו המוסלמים הנסוגים חלל, שהתמלא עד מהרה על-ידי יהודים מהדרום, שברחו מפני הקנאות הגוברת של האיסלאם. מצב זה פתח הזדמנויות חדשות למגהלים, רופאים, כלכלנים ודיפלומטים יהודים, וכך התחיל "תור הזהב" השני של יהדות ספרד, הפעם תחת שלטון נוצרי. בקודה זו מתחילה גם העלייה של מעמד אריסטוקראטי, הנשיאים של ברצלונה, שהנהיגו את הקהילה היהודית וגם שירתו בחצר המלכות של אראגון וקטלוניה. שאלתיאל בן ששת נשיא היה בן מעמד זה. כדי להבין טוב יותר את נשיאי ברצלונה ותפקידם בהיסטוריה של יהדות ספרד עלינו לצעוד עוד צעד אחורה.

In nomine domini ego Bononiensis hebreo Comissarius suus eto mitoras hatabili auctoritate nra
 er messianici. Manifesti di em quomo mof psciole tre una cura bay-chione-ia
 ipso generaliter Muerat mof pmez capax tione d' p omi modis mox scaffronat pre
 scriptura. et aquilonis una publica. P' r' m' r' m' r' qui fuit Guandal gaudus D' occiduo
 & decira unora duos comissarios. Quatuor uice affrontaciones includunt sic comita
 mos hoc p' dicitur tra ingreditur de gradibus & de moxuyt unum trado do
 mium & p' dicitur auctum p' r' m' r' ut facit uisitat p' dicitur. uoluerit p' p' r' alia unum unum
 p' dicitur debitas unora comissione uice scaputa balbo comitacionis. Et sigo: omi
 quod aut aliquis homo sexus unum que hodie perit molugetur aut unum aut pota
 tra m' p' r' e aliquis p' dicitur carere em bonom p' factu ipso m' casos dicitur q' unum
 mos debet uice comissione d' recyere ego ista carta comitacionis cu' pre scriptura
 d' m' r' recuperat un' r' r' u' l' a' al' un' r' carta q' d' m' r' factus. A cui' est hou p' III. d' s'

Significat bellu hominum cognominis h' stellus unum. — p' melleman. factus

In nomine domini ego Bononiensis hebreo Comissarius suus eto mitoras hatabili auctoritate nra
 er messianici. Manifesti di em quomo mof psciole tre una cura bay-chione-ia
 ipso generaliter Muerat mof pmez capax tione d' p omi modis mox scaffronat pre
 scriptura. et aquilonis una publica. P' r' m' r' m' r' qui fuit Guandal gaudus D' occiduo
 & decira unora duos comissarios. Quatuor uice affrontaciones includunt sic comita
 mos hoc p' dicitur tra ingreditur de gradibus & de moxuyt unum trado do
 mium & p' dicitur auctum p' r' m' r' ut facit uisitat p' dicitur. uoluerit p' p' r' alia unum unum
 p' dicitur debitas unora comissione uice scaputa balbo comitacionis. Et sigo: omi
 quod aut aliquis homo sexus unum que hodie perit molugetur aut unum aut pota
 tra m' p' r' e aliquis p' dicitur carere em bonom p' factu ipso m' casos dicitur q' unum
 mos debet uice comissione d' recyere ego ista carta comitacionis cu' pre scriptura
 d' m' r' recuperat un' r' r' u' l' a' al' un' r' carta q' d' m' r' factus. A cui' est hou p' III. d' s'

In nomine domini ego Bononiensis hebreo Comissarius suus eto mitoras hatabili auctoritate nra

תיעוד עסקת גדל"ן בברצלונה מיום 12 באוקטובר 1,061

בתרגום האנגלי של הטקסט הלטיני, שפורסם במהדורת *Miret Documents sur Les Juifs Catalans* ישנה התייחסות לטקסט בעברית, המלווה את הטקסט הלטיני המתעד אותה עיסקה: "ריינה (Reina), בתו של מר סאלטל, ובעלה גרשון ב"ר משה, החליפו חלקת אדמה עם מירו גואדאל ואשתו". השם השונה של הבעל נובע, כמובן, מהשימוש בטקסט הלטיני בשם כפי שהיה מוכר בשפת הדיבור המקומית.

עותק של המיסמך הלטיני המקורי וכן התרגום לאנגלית של טקסט זה ושל הטקסט העברי כפי שהם מופיעים במהדורת *Miret* נמצאים זה זמן מה ביד, אך רק פגישה מקרית עם משפחת חרל"פ הסבה את תשומת לבי לראשי הגולה בבבל. על-פי המסורת של משפחת חרל"פ, אחד מאבותיה המהוללים, חייל אל-דאדי, הוא צאצא של בנו של ראש הגולה האחרון, כפי שמובא בספרו של ארתור מנטון (Arthur Menton) "תולדות חרל"פ".

כאשר חזרתי וקראתי את ההיסטוריה של בבל וראשי הגולה, ובדקתי שוב את המיסמכים, עלה לנגד עיני הכינוי "Master" שניתן לשאלתיאל, כפי שהופיע בתרגום האנגלי של הטקסט העברי. החלטתי לבדוק שוב את הטקסט העברי. קריאה מהירה של הטקסט העברי הביאה לי את אחת ההוויות המרנינות בחיי. תחושתי היתה נכונה: היתה טעות בתרגום. המילה שמשמשת בה הטקסט העברי היא **מד**. את "מר" אכן ניתן לתרגם ל-Master, אבל – וזהו "אבל" נכבד מאוד – רק בעברית המודרנית, ולא בעברית של התקופה שבה נכתב המיסמך. בעברית של ימי הביניים ובעברית העתיקה "מר" היה תואר. כפי שמובא ב**אגרות** של רב שרירא גאון, זה היה תואר שניתן באופן בלעדי לראש הגולה, שהיה מבית דוד, החל משאלתיאל הראשון בן המלך יהויכין, ועד לאחרון, **מד חזקיה**.

שלוש שנים לאחר הוצאתו להורג של ראש הגולה האחרון, באזור שאליו נמלטו בניו אחרי מות מגינים יוסף הנגיד, אנו מוצאים **מד** חדש, שאלתיאל, שצאצאיו יהפכו בבוא הזמן ל**נשיאים של ברצלונה**. שאלתיאל בן ששת, החתום על המיסמך מ-1160, היה נינו של **מד שאלתיאל**, שהוא עצמו, כפי שאוכיח, היה נכדו של **מד חזקיה** ראש הגולה.

הנוסע היהודי המפורסם, בנימין מטודלה, כתב ב-1165: "...ומשם שני ימים לברצלונה, ויש שם קהל קדוש ואנשים חכמים ובבונים ונשיאים גדולים כגון רבי ששת ורבי שאלתיאל ורבי שלמה ורבי אברהם בן חסדאי; והיא עיר קטנה ויפה על שפת הים ובאים אליה בסחורה תגרים מכל המקומות – מארץ יוון, מפיזה וגבואה וסיציליה וארץ אלכסנדריה של מצרים וארץ ישראל וארץ אפריקה וכל גבוליה."

תיאור ברצלונה ונסיכיה היהודיים בידי בנימין מטודלה היה מדויק. משפחת שאלתיאל, יחד עם ענפיה ועם המשפחות הקרובות לה – פרפט, בבנישתי, קבלר, גרסיאן, חסדאי וקרסקט *Hasdai, Perfet* (Benveniste, Cavaller, Gracian) and Cresques

– התפתחו ופרחו, והעשירו את קהילותיהן, את שליטיהן ואת עצמן במשך למעלה מארבע מאות שנה. מסקנת המחקר שלי היא שמשפחות כל נשיאי ברצלונה הן צאצאים של מר חזקיה, ורובם צאצאים ישירים של נכדו, מר שאלתיאל. מימצאים אלה, שגם הצלחתי לתעד, שופכים אור חדש על חייהם והישגיהם של ה**נשיאים** בברצלונה ומאפשרים הבנה טובה יותר של תפקידיהם, היחסים המסובכים שביניהם, אופי מנהיגותם, והתלאות שהביאו בסופו של דבר לשקיעתם. מדוע המשיכו בני ראש הגולה חזקיה בן דוד להשתמש בתואר **מד** על אף היותם מודחים ממשרותיהם הרמות, גולים, ורחוקים מלפעול במסגרת תפקידיהם המלכותיים? בתחילה, בעקבות העיון בתיאורים מאותם הזמנים, החזקתי בדעה כי חזקיה היה ראש הגולה האחרון. סברתי שקרוביו רצו לשמור על זכרו ועל הייחוד שבוהותם, הנבדלת מזו של נשיאים אחרים שחיו בדמשק, חלב, מוטול, ארץ ישראל, פדובנס, קהיר, אלכסנדריה וברחבי מצרים. כל אלה היו מבית דוד, אבל באילן היוחסין שבניתי היו נשיאי ברצלונה האחרונים בשושלת ראש הגולה.

אולם, השאלה בעיני עומדת, מדוע הם הפסיקו את המנהג וחזרו אל התואר **נשיא**? אני חושב שמצאתי את התשובה לשאלה זו וגם תיאור אמיתי של מצב העניינים בבגדד, מושבו של ראש הגולה, בעבודה המונומנטלית של ש"ד גייטין: *Mediterranean Society: the Jewish communities of the Arab world as portrayed in documents of the Cairo Geniza*, University of California Press, 1978. מעיון בקטעי המיסמכים העבריים שבגניזה אנו מגלים כי בגלל סכסוך בתוך הקהילה והפסקת החסות של החליף, היתה משרת ראש הגולה פנויה עד 1061. אולם לאחר מכן מונה ראש גולה חדש, וב-1069 נבחר ראש גולה אחר, בבסיבות של מחלוקת. אדם בשם אבו עלי השני אבן פדלאן, לשעבר איש-חצר יהודי בכיר, החזיר לעצמו באותה שנה את השפעתו לאחר אחת עשרה שנים של אלמוניות, ומסתבר שהוא זה שעמד מאחורי המינוי, במקום הגוף הבוחר המסורתי של משפחת המלוכה היהודית.

לאור הבנה זו של מסמכי הגניזה הנזכרים, סביר להניח כי בזמן שהמשרה היתה פנויה ובתקופת המינוי השני במחלוקת, המשיכה המשפחה מברצלונה לטעון לזכותה לכיסא המלכות, והיא נתמכה ללא ספק על-ידי חלק מבני הקהילה הבגדדית.

עם חלוף הזמן, נראה שחלק מבני המשפחה שנשארו במזרח, קרוב יותר למושב הח'ליפות, המשיכו במסעם למקומות אחרים. כך, אחד הצאצאים של שושלת דוד, שייחוסו אינו פחות מוסמך משל אחרים, היה **דניאל בן עזריה**, בנו של ראש הגולה **מד עזריה בן שלמה**, שקדם למר חזקיה. דניאל הפך לראש הישיבה בארץ ישראל. יוסף, הצעיר בשלושת בניו, עבר כמה שנים לאחר מכן (1080/1081) לקהיר, שם הוא ניסה, במידה מסוימת של

הצלחה, לייסד "ראשות גולה" חדשה. מיסמך משנת 1090, שנמצא בגניזת קהיר, הוצא מטעם "בית ראש הגולה", והוא חתום בידי יוסף בן דניאל. במיסמכים אחרים מופסטים מצרים, משנת 1088 ואילך, קיבל דוד בן דניאל את התואר "הנשיא הגדול, נשיא כל גולה ישראל". זה היה הנוסח המצרי של ראשות הגולה המקורית. אך המשפחה מברצלונה המשיכה לשמור את זיקרון הפאר של העבר, גם כאשר הגולים העמיקו שורשים בארצם החדשה. היה עליהם להתחשב גם בשינויים שחלו באותו זמן בעולם האיסלאם. התגברות השאיפות לעצמאות בארצות מוסלמיות כגון מצרים הביאה לירידה בכוחו ובתחום שליטתו הפוליטית של החליף, ובעקבות זאת גם לצמצום הכוח המעשי של ראש הגולה בבגדד. נוסף לכך, נטישת מסורת הסובלנות ועליית הפונדמנטליזם עשו את משרת ראש הגולה פחות אטרקטיבית ויותר בת-חלוף, בהשוואה לחיים במלכות אדום. בכל זאת, בשנת 1090 חזר בנו הבכור של דוד, חזקיה השני, לבגדד, כדי להדש את ראשות הגולה, ומאותו זמן ואילך חדלו קרוביו בברצלונה להשתמש בתואר מר.

הנשיאים של ברצלונה שמרו את המסורות שהביאו מהמזרח. הם שילבו בין לימוד תורה ועושר, פילוסופיה ודיפלומטיה, כוח פוליטי ומנהיגות דתית. אחדים מהוגי הדעות הגדולים, רבים מהרופאים, וכל אנשי החצר היהודיים והדיפלומטים של מלכות אראגון היו נשיאים.

הנשיא ר' יהודה בן ברזיל, *Bonjuda Sapiens* (החכם), פילוסוף הידוע בפסיקותיו בהלכה במאה ה-12, זוהו על-ידי מספר היסטוריונים כמייסד משפחת שאלתיאל, ועל-ידי אחרים כאבי משפחת גרסיאן (*Gracian*). זוהי טעות. ברזילי היה, למעשה, הנכד מצד האב של מר יוסף אורובד, אח של מר שאלתיאל. במבוכה הגניאלוגית האופיינית לאותם הימים, הוא היה גם הנכד מצד האם של מר שאלתיאל. אביו, גם הוא ברזילי, נשא לאשה את בת דודו, בונדונה (*Bonadona*). בתו של מר שאלתיאל.

כדי לסבך עוד את מבנה המשפחה המסובך כבר בלאו הכי, התחתנה אחותו של יהודה, ריינה (*Reina*) עם פרפט (*Perfet*) שאלתיאל, בנו של משולם "ברון" (*Baron*). שנתן את שמו לענף חדש של משפחת שאלתיאל. המילה משולם (או מושלם) היא כמוכך באנגלית *perfect*, והיא מבוטאת *Perfet* בלטינית ובקטלנית. פרפט היה אחיו של "הבבנישתי הראשון", יוסף, ובנו של יצחק בן מר שאלתיאל. ברזילי נפטר מבלי להשאיר צאצאים, ויורשיו היו ילדי אחותו ריינה: משולם (סלומון או סולם) ברזילי, יצחק ושאלתיאל.

נשיא אחר, אברהם בן חיא, מאבות משפחת חרל"פ, היה ידוע כאדם שידעויותו הנרחבות בגיאומטריה ובכלכלה סייעו למלך אראגון לחלק מחדש את הארצות המוסלמיות הכבושות. הוא ידוע גם בשל המחלוקת שפרצה בינו ובין יהודה בן ברזילי *Sapiens*. במחלוקת זו פסק ר' יהודה, בניגוד לר' אברהם בן חיא, כי אין

לדחות חתונה כאשר הכוכבים מבשרים "אותות פורענות". גילוי מוקדם זה של התנגדות לאמונות תפלות הפך לקריאת המלחמה של הנשיאים בזמן הוויכוח בין המקובלים הרציונליסטים, הידוע כ"מחלוקת על כתבי הרמב"ם".

מה שלא היה ידוע עד אז הוא שלאברהם בן חיא ולאחיו בונחודה ויטאל (*Bonjudah Vital*), פקיד-בית-המשפט המפורסם של סרגוסה, היה אח שלישי, משה, ושאת אביהם חיא ניתן לזהות כמר חיים, אח אחר של מר שאלתיאל, בן דודו של ברזילי. כולם היו הנינים של מר חזקיה.

עם מותו של חותנו ובן דודו, ששת בבנישתי, קיבל על עצמו מכיר בר ששת נשיא את הנהגת הקהילה. הוא היה הנשיא הראשון שנתקל במרי עממי, שהתרחש זמן קצר לאחר שקיבל את המנהיגות. הוא ניצל את מעמדו כחצר המלכותית ואת קשריו עם נשיאי משפחת קלונמוס ממונטפלייה (*Montpellier*) כדי לדכא את המורדים. בכתב-פולמוס שהוצא על-ידי נשיאי מונטפלייה הם מותחים ביקורת על המתמרדים נגד נשיאי ברצלונה מכיוון ש"אין חלקם בירושת בן ישי". אמירה זו כפי נשיאי משפחת קלונמוס, שמוצאם מבית דוד אינה מוטלת בספק, היא כשלעצמה עדות חזקה למקורם של נשיאי ברצלונה.

דברים אלה מביאים אותנו לעניין נוסף, צדדי אבל מדהים. מכיר קרוי על שם אחד מאבותיו דרך האם. אמו הייתה אחותו של הנשיא טודרוס בן קלונמוס, מהנשיאים המפורסמים של פרובנס. היא היתה צאצא של מכיר, קרוב משפחה של אחד מראשי הגולה במאה השמינית, שהובא לגרפון על-ידי המלך הקרולינגי פפיין הקטן, אביו של קרל הגדול (*Charlemagne*). הן על-פי מקורות יהודיים והן על-פי מקורות נוצריים (ראב"ד, והפואמות ההרואיות *Chansons de Geste*), נשא מכיר לאשה את אחותו של פפיין. אחדים מן ההיסטוריונים של תקופת הקרולינגים אף מזהים את מכיר עם טודרוס (*Theodoric*) אביו של ויליאם, הדוכס מטולוז, שאליו מתייחסים רבים מבתי המלוכה באירופה, כולל משפחת המלוכה הבריטית, דרך צאצאית של מכיר, אידה הקדושה (*Saint Ida*), שהתחתנה עם אנברט, הדוכס מווסקס (*Egbert, the Duke of Wessex*). זה נשמע אולי לא מציאותי, אבל מספר היסטוריונים בעלי-שם של התקופה מאשרים זאת. אולם במאמר זה נתמקד רק על השושלות היהודיות של בית דוד.

בטבח של 1391 הושמדה הקהילה היהודית בברצלונה. מתוך 1800 התושבים היהודים נהרגו ארבע מאות, והאחרים הצילו את עצמם על ידי שהוטבלו לנצרות. בין ההרוגים היה אחד מהמאורות הגדולים של משפחת שאלתיאל גרסיאן מקטלוביה, הרב הגדול שאלתיאל תן גרסיאן (נולד ב-1345). שאלתיאל היה בנו של אסטרוג גרסיאן (*Astrug Gracian*), בן דוד של סאלתל (*Saltell*) גרסיאן מגירובה והדור העשירי למר

שאלתיאל מבין שני האחים שאלתיאל מגירונה, בונט (Bonnet) המיר את דתו (הפילוסוף הישועי Baltasar Gracian הוא צאצא ישיר שלו), ובנוחודה נשאר בחיים אך נפטר ללא ילדים. אח אחר, סלומון גרסיאן, ובנו סלטל גרסיאן, שניהם תושבי ברצלונה, ניצלו מאחר ששהו באותו זמן מחוץ למדינה. אשתו של סלומון ונכדתו המירו את דתן כדי להציל את עצמן, אבל זמן מה לאחר מכן הן הוברחו לחוץ לארץ, כנראה למצרים, וחזרו ליהדות. סוחרים נוצרים, מתחרים של סלומון, הודיעו על "כפירה" זו לאינקוויזיציה, שמיהרה לפתוח בחקירה. סלומון הצליח לשכנע את המלכה לזכות אותו, אך הוא ראה את 'הכתב על הקיר' וניצל שוב את קשריו עם בית המלוכה, וב-1 במרס 1408 הוא קיבל תעודת מעבר חופשי והשתמש בה כדי להמשיך בדרכו.

המשפחה עברה בתחילה לאיסטבול. בשנת 1500 הפך שם אחד הצאצאים של סלומון, בהתאם למסורת הקטלאנית של משפחתו, למנהיג הקהילה היהודית הראשון המוכר רשמית על-ידי האימפריה העות'מנית. מעמד זה היה דומה למעמד איש חצר של הסולטאן. מאוחר יותר התיישבה המשפחה באי כרתים, ואחרי הפלישה העות'מנית הם עברו לאיטליה, בעיקר לליבורנו.

המחקר שלי מראה כי בנקודה זו התפצלה המשפחה לשלוש יחידות. ענף אחד התפשט בצפון אפריקה, באלג'יריה וטוניס, והפכו שם ל-Chaltiel. הענף השני עבר לאנגליה, כנראה דרך גיברלטר. הענף השלישי אימץ את השם גרסיאן (Gracian), או בנוסחו האיטלקי גרציאני (Graziani), ומביניהם עברו ענפים אחדים מזדחה והתיישבו בעיקר בבולגריה, ואחרים נשארו באיטליה, מהם רובם התבוללו. יש ראיות לכך שהגברל האיטלקי המפורסם גרציאני היה מבני המשפחה.

שאלתיאל אחר, ר' יצחק בר ששת, הריב"ש, נמלט לצפון אפריקה והפך שם לרב הראשי. צאצאיו הישירים הם בני משפחות בר-ששת. אחד הנכדים של הריב"ש היה יצחק "בונאפוס" (Bonafos) שאלתיאל, וכך נשאר בספרד "שאלתיאל טהור". הוא נעשה רופא ועבד יותר מאוחר במונטפלייה. כך עשה גם בנו אברהם, שנשא לאשה בשנת 1429 את בת דודתו מיכל, בתו של שלמה קרסקס נשיא, כנראה מבני קלונימוס. שני ילדיהם, יהודה בן שאלתיאל, רופא, ומשה בן שאלתיאל, תלמיד-חכם שהוציא לאור את ההדפסה הראשונה של משנה תורה לרמב"ם, עזבו שניהם את ספרד לפני הגירוש ויסדו את הענף הסלוניקאי.

וכך, הסאגה של משפחת שאלתיאל, שהפרק הספרדי שלה התחיל לפני כמעט אלף שנים, כאשר נסיך יהודי נמלט לשם, הגיעה לסופה ארבע מאות שנה מאוחר יותר, כאשר נמלטו משם צאצאיו – רופא, רב, תלמיד-חכם וסוחר. זה היה סופה של החוויה הספרדית שלנו, אך כמובן לא של סיפור תולדות משפחתנו. המקורות ההיסטוריים כשלעצמם מהווים עדות נאמנה. אוסיף עתה כמה מימצאים ארכיאולוגיים שיתמכו בה.

ראשונה היא מצבתו של שמואל שאלתיאל הנשיא משנת 1092, שהתגלתה ב-Monzon del Campo שבמחוז הצפון מזרחי של ספרד, פלנסייה (Palencia), והיא מוצגת עתה במוזיאון היהודי של טולדו. ידוע ששני הפליטים מטבח גרנדה וגם חייא אל דאודי בילו זמן מה בכפר קטן זה.

שנית, חותם קלונימוס, המוצג במוזיאון גרבונו, נושא עליו מגן דוד, ואריה משולב בכתר, סמל המלכות.

לבסוף, המגן המרשים של משפחת שאלתיאל, הדומה דמיון מדהים לחותם קלונימוס, הוא הראיה המשכבעת ביותר למוצאם המשותף. המגן מתאר אריה בעל פני אדם ובראשו כתר ("גור אריה יהודה"), וב"ידו" הוא מחזיק חרב. את האיזכור הראשון של מגן שאלתיאל זה מצאתי בכתב יד מתאריך 28 ביולי 1307. זהו רישום התהליך המשפטי בתביעת אונאה נגד אסטרוג סאלטל (Astrug Saltel), שאני שמח להודיע שזוכה. אחד מקרובי משפחתו העיד במשפט והוא תואר בלטינית כ-*scutiferium Saltell* כלומר "שאלתיאל בעל המגן".

על המגן עצמו כתוב (באותיות עבריות) **דגל מלכה דוד שאלתיאל** חן. השם "חן" תורגם לאנגלית "grace" והוא ידוע בקטלאנית כשם Gracian, שהוא גם שמי (בישראל ישנה משפחה רבנית בשם חן שגם הם צאצאים של משפחתנו). המגן מוצג כיום במוזיאון של כרתים, ובמשך כל השנים הוא היה מונח במחסן, עד שגיליתי אותו מחדש בעזרת חברי פרופסור ניקוס סטאוורולקיס. החוקים הנוגעים לקבלת אישור לשאת ולהציג מגיני משפחה היו חמורים מאוד באירופה של ימי הביניים, ביחוד לגבי מגינים הנושאים סמלי מלכות. הכללים היו ברורים: רק למשפחות מלוכה מוכרות היתה הזכות להשתמש בסמלים כאלה. העובדה שלמשפחה הוענקה הזכות לשאת מגן בעל סמלים האסורים על האריסטוקרטיה הנוצרית שלא מבית המלוכה, היא ראיה חותכת לצדקת טענותיה בדבר מוצאה.

לבסוף, אנו מגיעים לראיות המדעיות. בתחילת שנת 2000 הקדישה התוכנית "60 דקות" של ה-BBC קטע אחד לבדיקות DNA שנעשו בשבט למבה (Lamba) באפריקה. בדיקות אלה אימתו את טענתם שהם צאצאי הכהנים. התקשרתי עם מפיקת התוכנית, שארי פינקלשטיין (Shari Finkelstein), שקישרה אותי עם המדענים שניהלו את הבדיקות. שלוש סיבות הביאו אותי אליהם: הראשונה היתה רצוני להוכיח כי משפחת שאלתיאל הינה משפחה אחת ועל-כן ניתן להניח שבני משפחה זו הם הצאצאים המודרניים של המשפחה מברצלונה. השנייה היתה לבדוק את הנחתה שהמשפחות בבבנישתי וגרציאני הן ענפים של משפחת שאלתיאל. הסיבה השלישית, שאכן היוותה אתגר, היתה לבחון את חשדי כי משפחת חרל"פ, כולם אשכנזים, אך טוענים לקשרים עם משפחת שאלתיאל לפני כתשע מאות שנה, גם הם מוצאם מאותו אב קדמון.

ניל בראדמן (Neil Bradman) שעמד הן בראש מחקר הכהנים והן בראש הניסויים בדגימות שנלקחו משבט הלמבה, הסכים לבצע את הבדיקות. הדגימות הראשונות

נלקחו ביולי 2000, בכנס משפחת שאלתיאל
בברצלונה, ולאחר מכן נאספו דגימות מבני משפחת
חרל"פ, שלא השתתפו בכנס. בדיקת DNA זו בוחנת
את הכרומוזום Y, הכרומוזום הזכרי. הדגימות נלקחות
מגברים שהנחה לגביהם היא כי הם באים משושלת
רצופה ונבדלת, העוברת מאב לבן.

בדקנו גם ישראלי תימני בשם משה שאלתיאל, וכן נציג
של משפחה מקסיקנית ענפה, סלתיחראל (Saltijeral),
שלפי המסורת המשפחתית שלהם הם צאצאי אנוסים.
בקשר אליהם, הצלחתי לוודא כי שורשיהם מגיעים
לקטלוניה. היתה גם דגימה אחת של אדם שהייתי בטוח
לגביו שלא יכול להיות לו כרומוזום Y משותף עם בני
שאלתיאל.

התוצאות הגיעו לאחר מספר חודשים. בהתחשב
בהיקריות הרבות של טענות אבהות בלתי נכונות, וכן
בעובדה שאחדות המשפחות חשבו שהשם שאלתיאל
בא משושלת הנמשכת מאם משותפת ולא מאב משותף,
הרי אין זה מפתיע שלא היתה אחידות בתוצאות.
אף-על-פי-כן, הקבוצה הגדולה ביותר שהיה לה
כרומוזום Y משותף היא הקבוצה שהכילה את רוב בני
שאלתיאל, בבנישתי וחרל"פ, ובאופן מדהים גם את
משה שאלתיאל התימני ואת סלתיחראל ממוצא
האנוסים. והאדם היחיד, שהיה ידוע לנו בבירור שאינו
ממשפחת שאלתיאל, לא התאים לאף קבוצה.

הידיעה שמשפחת חרל"פ נכללה בקבוצת ההתאמה
הגדולה ביותר היתה ידיעה מסעירה. משפחות שאלתיאל
ובבנישתי אכן יכלו להחליף ביניהם חומר גנטי בכל
עת, לאורך השנים הארוכות של חיים משותפים
בקהילה הספרדית. אולם, אם נאמין למסורת בעל-פה
של המשפחה, הרי שמשפחת חרל"פ היתה מבודדת
ממשפחות שאלתיאל ובבנישתי במשך תשע מאות
שנה, והם חיו כיהודים אשכנזים בפולין. נוכחותם
בקבוצת ההתאמה הגדולה מאשרת בעוז את טענתם
לקירבה עם שאלתיאל. הניתוק הממושך שלהם
מהאחרים בקבוצה מאפשרת להם לשמש כשעון
ביולוגי, וכך לקבוע נקודת זמן לגבי מוצא הקבוצה מאב
משותף: הוא חי לפחות לפני כתשע מאות שנה, כלומר
לפני משפחת חרל"פ עזבה את ספרד.

בסיכום, אני מזמין אתכם עתה להצטרף אלי בהערכת
כי המסורות שבעל-פה בדבר המוצא מבית דוד המלך,
שקיימות במשפחות שאלתיאל, בבנישתי וחרל"פ,
שרדו אלף שנים של סערות וזעזועים, והן מאומתות
היום. ראיות מדעיות, בשילוב עם המסורת שבעל-פה,
קובעות כי מוצאה של כל הקבוצה מאב אחד, לפני
כתשע מאות שנה. דברים אלה מצטרפים לרישומים
בכתב ומימצאים ארכיאולוגיים, ומאפשרים לנו לזהות
אותו כאב הראשון של משפחת שאלתיאל בברצלונה.
בני שאלתיאל הוכרו על-ידי הקהילה כ**בנישתיים** – בני
משפחת המלוכה – אבל במשך דורות הראשונים של
גלותם בקטלוניה הם אימצו את התואר **מד**. זה היה ציון
זהותם המיוחדת כצאצאים של ראש הגולה חזקיה, הוא
עצמו מוגדר כבצר מבית דוד. אך כדי להניח את דעתכם,
אני מבטיח שלא אטען היום לזכויות מלכות כלשהן.
מצדי אני מרוצה שיכולתי להביא לפניכם לביקורת את
החומר, כעדות המגלה מה יכולה גישה בין-תחומית
להשיג בשדה הגניאלוגיה היהודית.

* הרצאה זו ניתנה ביום 9 ביולי 2001 במסגרת הכנס
הבינלאומי ה-21 לגניאלוגיה יהודית, שהתקיים בלונדון.
לקבלת מידע נוסף נא לפנות למחבר. כתובתו
האלקטרונית: mochon@compuserve.com

ביבליוגרפיה

ראה בנוסח האנגלי של המאמר.

משה שאלתיאל-גרסיאן הוא ישראלי ומחזיק שני מקומות
מגורים, בירושלים ובשיקגו. הוא למד משפטים ועבד
כעורך דין מספר שנים, ולאחר מכן עסק שנים רבות
ב-*Investment Banking*. בעשר השנים האחרונות הוא
מקדיש את כל זמנו ללימוד ההיסטוריה. הסרט
הדוקומנטרי של ה-BBC (שהוצג גם בישראל)
שאלתיאל, **אלברט משפחתי** מבוסס על מחקריו. הוא
עסוק עתה בסיום כתיבת ספר היסטורי המתמקד בסיפור
משפחתו.

החינוך בקרב יהודי בוכארה * לאור תולדות הקהילה בין השנים תקנ"ג-תר"צ (1793-1930) ג'ורא פוזיילוב

"הקטן" המכונה מולא נייאו (תקס"ה-תרל"ה), גם הוא תלמידו וחתנו של ר' ממאן.

כיורשיו של ר' יוסף ממאן השלימו השניים זה את זה. מולא פנחס הגדול הנהיג את הקהילה בצד הרוחני כרב ראשי, ועמד בראש הישיבה, בית הדין ומערכת השחיטה, ומולא פנחס הקטן עסק בניהול ענייני העדה בצד החומרי, תוך כדי תמיכה חומרית בישיבה. סייעו להם מספר חכמים מזקני העדה, ובתקופתם הפכה בוכארה למרכז לכל יהודי אסיה התיכונה. הגירת יהודים מבוכארה לסמרקנד, לטשקנט, לאנזיג'אן ולערים אחרות במרכז אסיה גברה. אך בכל הורגשה ההדרכה הרוחנית של הישיבה המרכזית בבוכארה, שבה למדו מי שהיו עתידים לשמש מורי הוראה בקהילות השונות.

לאחר פטירתו של מולא פנחס הגדול (כ"ט אייר תרי"ח, מאי 1858) מונה רבי יוסף בן באבא לעמוד בראש הישיבה בבוכארה עד אשר הוכתר בנו של מולא פנחס, הרב יצחק חיים.

הרב יצחק חיים (תר"ח-תרנ"ו) שימש ברבנות החל משנת תרכ"ו והוא בן 18 שנה בלבד. הוא עמד בראש הקהילה במשך שלושים שנה. בנו מולא חזקיה הכהן רבין שימש רב הקהילה עד לבריחתו לארץ ישראל בשנת תר"ץ.

ג. מוסדות החינוך היהודי בבוכארה.

בקהילה היהודית בבוכארה היו כמה רמות השכלה. בעוד שבקרב השכבה העממית שררה בערות, הרי בני השכבות הגבוהות יותר שלחו את ילדיהם לתלמוד תורה, והם עסקו אפילו בלימוד קבלה וזוהר. על כן מספר הנוסע טשארני שביקר באזור בשנת תרכ"ד ודיווח לעיתון המגיד: "רובם ככולם חסידים ואנשי מעשה ביותר ולומדים בקבלה אמיתית ומנהגם מנהג ספרדים אשר בירושלים וליורנו".

מאידך, בידיעה אחרת בעיתון המגיד (1868) נכתב כי בעיר תורכסתן יושבים מעט יהודים, וכי הם רחוקים ממנהגי היהדות מכיוון שהם רחוקים מן המרכז בבוכארה. אמנם יש להם סידורי תפילה מווינה ומלונדון, אולם רובם אינם יודעים לקרוא בהם.

תנאי הלימוד היו קשים ביותר. בידיעה שנשלחה מן העיר סמרקנד בשנת תרמ"ט נמסר כי היו בעיר תריסר בתי מדרש לילדים, ובחזר אחד למדו כארבעים עד שישים תלמידים, כדברי רבה של הקהילה, הרב יצחק חיים. פנים הבית נחלק לשני חלקים, ואחד מהם שימש בית ספר והתלמידים ישבו עם רבם על הארץ. כמובן שבמצב כזה הסיכוי להתפתחות חינוכית נאותה היה קלוש ביותר. למעשה, לא היו המוסדות הללו בתי

פרק ראשון: החינוך בקרב יהודי בוכארה במרכז אסיה

א. תקופת רבי יוסף ממאן.

בשנת תקנ"ג הגיע רבי יוסף ממאן, שד"ר מארץ ישראל, לבוכארה (פוזיילוף, שרשרת הדורות, ט"ז א). מקורות שונים מספרים שר' יוסף מצא כי היהודים במקום אינם מקיימים את המצוות כהלכתן. הם התפללו על פי הזיכרון, כיוון שלא היו ברשותם סידורים, ובורות רבה שררה בקרבם משום שלא היה שם מוסד חינוכי ורבים לא ידעו קרוא וכתוב.

רבי יוסף נענה לבקשת ראשי הקהילה ונתמנה למורה הוראה במקום. נפתחה "מדרשה" ללימוד תורה, ומניין גערים נמסרו לרשותו של ר' יוסף כדי לחנכם ולהסמיכם כמורי הוראה ושו"בים (שוחטים ובודקים). הנהגת הקהילה גם החליטה למסור לידיו את השחיטה ולבנות מקווה טהרה על פי הוראותיו.

ואמנם, בעקבות פעילותו החינוכית של רבי יוסף ממאן חל מהפך במצבם הרוחני של היהודים בבוכארה. הנוסע ר' דוד דבית הלל, שליח האשכנזים הפרושים בצפת, מספר שמצא בשנת תקפ"ז (1827) בבגדאד שני יהודים מבוכארה שהיו בדרכם לארץ ישראל, והם סיפרו לו על פועלו של ר' יוסף ממאן בקרב יהודי בוכארה. הוא מוסיף: "כל שיחתי אתם (תלמידי הרב הנזכר) הייתה בעברית", ומעיד, כי הם היו תלמידי חכמים "ובקיאים במנהגי ישראל ובספרים עבריים, והם יראי שמים יותר מכל יהודי אחד שפגשתי בכורדיסטאן".

השפעתו של ר' יוסף ממאן על יהודי בוכארה הייתה עצומה. לא רק שהצילם מטמיעה רוחנית, אלא הודות לו ולתלמידיו שעמדו אחריהם בראש הקהילה נוצרה באסיה התיכונה קהילה יהודית שורשית בעלת אמונה עמוקה בתורת ישראל ובגאולתו. כדבריו של טג'ר: "חכם יוסף העמיד דור ישרים, הרביץ תורה ברבים, זיכה את בוכארה במספר גדול של למדנים והפיץ את תורתו לכל מחוזות בוכארה. תלמידיו הרבים נפוצו וישבו בכל ערי אסיה התיכונה והעבירו את אמונתם ותורתם לרבים אחרים... הוא היה אבי תנועת חובבי ציון שבקרב יהודי בוכארה ועודד אותם לעלות לציון ולבקר במקומות הקדושים... ביקש מאת עשירי העדה להתנדב ולהוציא ספרים רבים לתועלת עדתם... וכן עשו".

ב. הנהגת יהודי בוכארה אחרי רבי יוסף ממאן.

לאחר פטירתו של רבי יוסף ממאן בכ"ג כסלו תקפ"ג (דצמבר 1822) עמד בראש הקהילה תלמידו, מולא פנחס "הגדול" (תקמ"ח-תרי"ח). לצדו פעל מולא פנחס

חינוך, אלא בתים בהם בילו הילדים את זמנם כדי שלא יפריעו להוריהם ולא יצאו לתרבות רעה. גם ספרי לימוד מתאימים חסרו עד שכאו מלמדים מירושלים, שהביאו ספרי לימוד וגם שינו את צורת הלימוד באופן מהותי.

לאחר עלייתו של המלמד רבי דוד חפץ לארץ ישראל בשנת תר"ל, הזמין ר' אברהם חיים גאון תלמיד חכם מירושלים, הוא חכם יהושע שושן, לבוא לבוכארה. עם באו נפתח בביתו של יעקב מוסאיוף תלמוד תורה לתלמידים מצטיינים, ובו למדו גם תלמוד. בין התלמידים היו ר' ציון צפיון, ר' אברהם אמינוף – לימים רבה של שכונת רחובות הבוכארים בירושלים – הרב משה פלוסוף ואחרים. תלמידים אלה היו אמורים להוות את ההנהגה הרוחנית העתידה של יהודי בוכארה במרכז אסיה ובירושלים.

כאשר רובם עלו לארץ והתיישבו בירושלים נוצר חלל רוחני בערי בוכארה, אף שהעולים סייעו רבות לאחיהם שבמרכז אסיה ממקום שבתם בירושלים. חלל זה נתמלא בחלקו שוב על ידי חכמים שהגיעו מירושלים ושימשו מורים, מלמדים, רבנים ודיינים בקהילות עד לשנת תר"פ, כפי שנראה להלן.

בשנת תר"ט עבר התלמוד-תורה והישיבה של הרב שושן מבוכארה לסמרקנד. בעקבות כינונו של השלטון הרוסי כעשר שנים קודם לכן, עברו רבים מיהודי בוכארה לערים שהיו בשליטה רוסית, כי שם הרגישו חופשיים יותר.

הנוסע יצחק לוי אברך, שביקר בבוכארה בשנת תרמ"ז, כתב על מצבה הרוחני הקשה של הקהילה, והדגיש את המחסור בספרי קודש. הוא מספר שר' שלמה מוסאיוף ור' שמעון חכם פתחו תלמוד תורה לתלמידים עניים בבוכארה, ואף יצאו לאסוף כספים לשם כך. אולם התלמידים עזבו את לימודיהם בגיל צעיר ופנו לעבודה. הבנות לא נשלחו ללמוד כלל ולא ידעו אפילו להתפלל. אפרים גיימרק שביקר בבוכארה בשנת תרמ"ו מספר על מחסור בספרי תלמוד, ומציין שרק מעטים מן הילדים לומדים בבוכארה תלמוד, ובסמרקנד למדו רק את "עין יעקב", שהן אגודת התלמוד. אמנם בעקבות הכיבוש הרוסי השתפר המצב הרוחני עם השיפור הכלכלי, אולם עדיין שררה בערות – "ילדים בני עשר שנים ויותר נפגוש בבוכארה אשר לא ידעו צורת כל אות".

אולם בניגוד לתלמודי התורה, נלמד תלמוד בשיבתו של רב הקהילה, הרב יצחק חיים הכהן. החל מראשית שנות ה-90 של המאה ה-19 לימדו בשיבתו שד"רים שהגיעו מארץ ישראל, והם שהדריכו את האליטה הרוחנית של יהודי בוכארה.

משה שמואל ריבלין, ששהה בבוכארה בין השנים תרמ"ט-תרנ"ו, מספר כי היהודים היו מלמדים בבתי הספר שלהם בעברית, ומוסיף: "הגון להחזיק בידם, כי רובם עניים מרודים ואין ידם משגת להחזיק חדרים מתוקנים" (העולם, 1920). נראה שריבלין מתייחס לבתי הספר בהם לימדו שליחים שהגיעו מארץ ישראל.

מכל מקום, מן התיאורים עולה שרמת החינוך בבוכארה עד ראשית שנות ה-90 של המאה הי"ט הייתה ירודה ביותר. רמה גבוהה יותר הייתה בבתי תלמוד תורה פרטיים שמומנו על ידי בעליהם ובישיבתו של רב הקהילה. לבתי ספר ממשלתיים לא שלחו היהודים את ילדיהם מחשש שיצאו לתרבות רעה.

ד. מוסדות חינוך בסמרקנד.

כאמור, בשנת תרל"ט (1879) עברה הישיבה מבוכארה לסמרקנד. הישיבה הוקמה בביתו של חאגי' ידידיה אליאסוף והעומדים בראשה היו הרב יוסף כוג'הינוף, הרב יהושע שושן, וסייע להם הרב אברהם אמינוף.

ישיבה זו הביאה לשינוי מסוים ברמה הרוחנית במקום ובמיוחד אצל ציבור המבוגרים, אולם עדיין שררה בקהילה עזובה רבה, כפי שנכתב באיגרת שהופנתה אל משה ויליאמס, בא-כוח הברון הירש מוינה, והועתקה בעיתון *חבצלת* משנת תרמ"ט: "אין לנו לא בתי מדרש להורות את בנינו תורה ומצוות, לא בתי אומנות ללמדם מלאכה אשר בלעדיה גם התורה הקדושה עפ"י עצת חז"ל לא תתקיים". ייתכן שתיארו את מצבם כך מפני שביקשו לקבל כסף מהברון הירש, שעמד לבקר אצלם, שהרי מוזר מדוע לא היה כסף להקמת תלמודי תורה, כאשר באותה עת החלו מאות מיהודי סמרקנד לעלות לירושלים, בה בנו בתים בהון רב ותרמו למוסדות אחדים בירושלים סכומים נכבדים.

בשנת תרמ"ט עלה הרב יוסף כוג'הינוף מסמרקנד לירושלים והיה בין מקימי שכונת הבוכארים. אך עשר שנים אחר-כך, בשנת תר"ס, הוא שב לסמרקנד ותפס שוב את מקומו בהנהגה הרוחנית של הקהילה. הוא הקים תלמוד תורה גדול שהפך לאחד ממוסדות הלימוד החשובים בעיר, ולמדו בו עשרות תלמידים שהוכשרו לשמש בתפקידי קודש למען יהודי סמרקנד וסביבתה. השפעתם של מנהיגים רוחניים אלה הייתה חשובה לחיזוק הרוח הדתית הלאומית, על-פי החינוך של ר' יוסף כוג'הינוף כהמשך להנהגה הרוחנית של ר' יוסף ממאן. בדרך חינוכית זו הודגשו הקשר בין ארץ ישראל ויהודיה לבין יהודי הקהילות במרכז אסיה והשאיפה לעלות ולהתיישב בארץ.

שיפור משמעותי חל גם במצבן הרוחני של הקהילות היהודיות הקטנות במרכז אסיה. שד"רי הכוללות שהגיעו מארץ ישראל נפוצו בקהילות בהנחיית ההנהגה בבוכארה, ששלחה אותם על פי הצרכים למקומות שונים. הודות לשד"רים אלה גברה גם העלייה לארץ ישראל.

ה. החינוך העברי בערי בוכארה.

הקשרים המתהדקים עם היישוב היהודי בארץ ישראל בסוף המאה הי"ט הגיעו את יהודי בוכארה להקים בקהילותיהם מוסדות חינוך דומים לאלה שהכירו בירושלים. בית הספר העברי הראשון הוקם בסמרקנד בשנת תרנ"ח (1898) בידי חגי' חזקיה יששכרוף,

והמורה הראשי היה הרב שלמה טג'ר מירושלים. הוא שימש אחר-כך מורה הוראה ורב ראשי בערי תורכסטן, וסייע לו ר' יוסף חיים כימיאגרוף. במשך הזמן הוכר בית הספר בידי השלטונות הרוסיים, ואף קיבל קצבה שנתית בסך 600 רובל. כמורים שימשו בו שד"רים מארץ ישראל, כגון חכם אברהם צפן ומורים אשכנזים אשר לימדו חשבון ורוסית. בבית הספר למדו כחמישים תלמידים.

רבי יוסף כוג'הינף הקים בסמרקנד בית ספר נוסף, שלימדו בו גם רבנים ותלמידי חכמים מארץ ישראל, וגם תלמידיו של ר' יוסף עצמו שהוכשרו כמורים. מתכונת הלימודים הייתה דומה לבתי תלמוד-התורה שבירושלים, ובראשו עמדה מועצה של תעשיינים וסוחרים מקרב יהודי בוכארה, וביניהם ד' בנימין אברהמוף (בעל כרמים ויקבים בסמרקנד), מולא יהונתן מולאקנדוף, מולא משיח פוזילוף, ואחרים. שכר הלימוד בבית הספר היה מדורג. כאשר התרבו התלמידים, בנו בניין גדול, שבקומתו התחננה עסקו באפיית מצות לפסח ובקומה העליונה למדו כחמישים תלמידים.

בשנת תרס"ב (1902) הגיע הרב שלמה טג'ר לטשקנט, בהשתדלותם של יוסף דוידוף ויצחק ברוכוף. בואו גרם להתעוררות בחיי הרוח של הקהילה היהודית במקום, ובאותה שנה הוקמו בעיר שני בתי ספר עבריים נוספים. גם בהם שימשו כמורים תלמידי חכמים מארץ ישראל, ובהם ר' יעקב בכור משולם, ר' בכור פאפולה, ר' אברהם פינטו, ר' יהודה קאשטיל ור' יאודה שלם, וכן הרב אשר כוודיטוב שהגיע לבוכארה מבלח' שבאפגניסטן. בשנת 1916 גורשו אחדים מן המורים הירושלמים מרוסיה כי היו נתינים עות'מנים.

בקוקנד נוסד בשנת תרס"ה בית ספר עברי בידי רפאל פותילחוף והאחים ועדוף. רפאל פותילחוף (בוכארה תרכ"ה - לונדון תרצ"ו) היה מעשירי יהודי בוכארה. היו לו 36 בתי חרושת לכותנה, שני בתי חרושת לשמן, בתי חרושת לסבון ולסיגריות, מכרות פחם ומקורות נפט. הוא אף הקים רשת מסילות ברזל במרכז אסיה. כמו בבתי הספר האחרים, הובאו מארץ ישראל מורים למקצועות הקודש ולעברית, ומרוסיה, במיוחד מאודסה, מורים לרוסית ולחשבון. בבית הספר לימדו גם שתי מורות. יהודי קוקנד העשירים התנהגו בתקופה זו בדרך האריסטוקרטיה הרוסית - את בנו ציון שלח רפאל פותילחוף ללמוד בגימנסיה הרוסית בסקובילוב, ובגיל 18 הוא יצא ללמוד באוניברסיטת ברלין. אפשר להבין אפוא, שלא ראו בשיתוף מורות דבר יוצא דופן. הורי התלמידים שילמו שכר שנתי בסך שבעים וחמישה רובל. ר' רפאל ועדוף החזיק שתי כיתות בבית ספר זה על חשבונם.

משפחות עשירות אלה משכו את עיני הפקידות הגבוהה והעיתונות האנטישמית ברוסיה. במרס 1913 פנו נציגי המשפחות אל מושל המחוז בבקשה לאשר את התקנון של "החברה לתמיכה בתלמידים בבית הספר היהודי", אך המושל פסל את הבקשה והברור נמשך עד שנת תרע"ו.

רעיון ייסודה של חברה לתמיכה בתלמידים לא היה מהפכני, אלא הועתק משיטה שרווחה במערכת החינוך הכללית ברוסיה הקיסרית דאז. ילדי העשירים שילמו שכר לימוד גבוה למדי, ובני העניים למדו בבית הספר בלא תשלום.

בשנת תרע"ד הוקמו בקוקנד בית ספר עברי-רוסי וגימנסיה, שפעלה עד שנת תרע"ח, ולמדו בה כמאה ועשרים תלמידים. בין המורים מארץ ישראל היו חכם יהודה קאשטיל, שעודד את העשירים לשלוח את ילדיהם ללמוד בארץ ישראל, וצבי חפץ, בן למשפחה ירושלמית ותיקה. המורים האשכנזים היו יצחק גורמן, אמיתן שפירא, אידלמן וגרינברג, שסייעו ליהודי בוכארה בהתארגנות ציונית לאחר המהפכה הרוסית.

כלי-עזר חשובים היו ספרים שהודפסו בירושלים ותורגמו לתג'יכית יהודית החל משנת תרנ"ה בערך: ספרי התנ"ך שתרגם ר' שמעון חכם, "שאהין תורה"; "אהבת ציון" לאברהם מאפו; "זכרונות לבית דוד" של א' פרידברג, ויצירות רבות של משוררים בוכארים. בסך הכול הודפסו בירושלים כ-190 ספרים עבור יהודי בוכארה.

במוסדות החינוך היהודיים החדשים למדו מי שהפכו בתקופת המהפכה הבולשביקית ואחריה למנהיגי התנועה הציונית בתורכסטן, וביניהם אברהם פלוסוף-פנחסוף (עימנואל), יעקב פנחסוב (פנחס), אליהו יששכרדוף, ציון פותילחוף ורבים אחרים. חינוכם הדתי-לאומי בידי המורים שהגיעו מארץ ישראל, וכן מורשתם מן הבית ומן הקהילה, השפיעו עליהם בהתארגנותם. כאשר חדלה התנועה הציונית לפעול ברוסיה, בעקבות המהפכה הבולשביקית, ברחו רובם לארץ ישראל.

1. בתי הספר העבריים בתורכסטן ושאלת השפה.

כפי שראינו, הייתה ליהודי בוכארה מסורת של חינוך עברי לאומי, ובוגרי בתי הספר העבריים מקרב יהודי בוכארה היוו את שלד ההנהגה הלאומית.

בשנת תרע"ו נוהל בית הספר העברי הממשלתי בסמרקנד בידי "אגודת חובבי שפת עבר" בראשותו של אברהם עימנואלי; לאחר המהפכה ברוסיה עבר בית הספר לניהולה של חברת "תרבות". המורים הוכשרו בקורסים מיוחדים לשמש בבתי הספר העבריים, והשלטונות הכירו בשפה העברית כשפת הציבור היהודי הבוכארי. המורים נהנו מזכויות כעובדי מדינה, ובצו הממשלה מיום 14 במאי 1918 נאמר, שהקמת בית ספר עברי תרמה לאיחוד העם, ושכל עם רשאי ללמוד את לשונו הלאומית.

בסמרקנד הוקמו בתוך זמן קצר חמישה בתי ספר עבריים, אך גם ה"חדרים" המשיכו להתקיים. בבתי הספר העבריים למדו כ-700 תלמידים (בכל בית ספר 100-150 תלמידים) ולכל כיתה היה מחנך. למדו אמנם שעתים עברית ורוסית, אך מאחר ששפת ההוראה הייתה בוכארית, לא קלטו הילדים הרבה מהעברית ומהרוסית. מקום בתי הספר היה בדרך כלל בבתיים

שהוחרמו מעשירי היהודים; ר' רחמן, למשל, לימד בבית אביו ר' רפאל פוזילוף.

לאחר המהפכה פתח אליושה יששכרוף גימנסיה בעיר החדשה של סמרקנד וקרא אותה על שמו. למדו בה עברית, טבע, חשבון, היסטוריה, גיאוגרפיה ועוד. עד שנת תרפ"ב (1922) נערכו חלק מהלימודים בעברית. ספרי לימוד כמעט שלא היו בנמצא, וההתקדמות בלימודים הייתה איטית למדי. רוב הזמן עסקו ב"דברים בטלים", כתבו סיסמאות, שרו שירי מהפכה וכו'. בתי הספר התנהלו בהדרכתם של המורים האשכנזים והפעילים הלאומיים שבהם, שהשתדלו לספק את ספרי הלימוד המתאימים, ולהכשיר מורים מקומיים. אמיתן שפירא הוציא לאור ספר גיאוגרפיה.

בתחילה לא ניתנו שמות לבית הספר, מאחר שחששו ששמות בעלי גוון יהודי-ציוני ימשכו את תשומת לבם של השלטונות ושל היהודים האנטי-ציוניים, ובהאשמה של פעילות ציונית ייסגרו בתי הספר. שמות בתי הספר היו כשמות מספרי הבתים שבהם שכנו, או כשמות בעלי הבתים הקודמים, או שניתנו להם מספרים סידוריים כגון ב"ס מס' 1 וכו'. מאוחר יותר ניתנו לבתי הספר שמות כמו "ביאליק", "מאפו", "אשכול" וכו'.

בועידה השביעית של ציוני רוסיה, שנערכה בפטרבורג בסיון תרע"ז (1917), עלתה שאלת מעמדה של הלשון העברית כלשון החינוך וההוראה בבתי הספר וכלשון התרבות של היהודים. לעומתה עמדה היידיש, שרבים אהדו אותה ברוב חלקי רוסיה. הנציגים מתורכסתן ביקשו להעניק לשאלת השפה מקום מרכזי בדיונים. ש"מ רבלין, ששהה בבוכארה בשנים תרמ"ט-תרנ"ו ופעל שם בתחום החינוך, כתב: "לא יצויר כמו כן שתהיה האידיש שווה ביניהם מאחר שלא ידעו מעולם" (העולם תר"ף). אברהם עימנאלי נאם בעברית, וקרא לנאספים לאחד את כלל ישראל תחת השפה העברית: "אם אתם תדברו בשפה שלכם ואנו נדבר בשפה שלנו הרי לא נוכל להתלכד לעם אחד, כי לא תהיה לנו יכולת להכיר איש את רעהו... אנו נשבענו כי נדבר בינינו רק בעברית...".

מלבד המאבק בתוך המחנה הציוני, עמדו תומכי השפה העברית מול אנשי הבונד, שדרשו כי שפת הלימוד תהיה יידיש, ומאוחר יותר מול השפעת הייבסקציה. היהודים הבוכארים טענו כי העברית היא שפתם הלאומית, וכי הם אינם מכירים לשון אחרת. שלטונות ברית המועצות תמכו בהם ואיפשרו להם, כמו לשאר העמים המקומיים, להשתמש בשפתם. אף הוקמו ספריות עבריות.

בשנת תר"ף הוקם האינפרוס (Inprose) – מכון להכשרת מורים לבני הלאומים בברית המועצות, ובשנת תרפ"א הוקם בטשקנט אינפרוס ליהודי האזור. המורים באינפרוס היהודי היו תחילה אשכנזים בעלי השכלה, ואחר כך החלו ללמד במוסד גם יהודים מקומיים. תחילה לימדו ברוסית ובעברית, ומשנת תרפ"ג רק ברוסית, והשפה העברית נותרה כאחד ממקצועות הלימוד עד שנת תרפ"ד. הלימודים נמשכו בין ארבע לשש שנים והתלמידים קיבלו מלגה לכל תקופת לימודיהם. הם למדו את יסודות המדע,

כימיה, פיזיקה ומתמטיקה, במטרה להכשירם לשמש מורים, מנהלים ובעלי עמדות מפתח בשלטון החדש. ממוסד זה יצאו אף מדענים. מנהל המוסד הראשון היה יצחק בן סימון מירושלים, ואחריו רחמים בדלוב. המוסד היה נתון לביקורת הזוקה של הייבסקציה. החל משנת תרפ"ג הותנתה הקבלה ללימודים במקום בחברות בתנועת הנוער הקומוניסטית קומסומול. בשנת תר"ץ עבר המוסד לקוקנד.

בשנים תרפ"א-תרפ"ב התחזקו היסודות הבונדאיים בתוך הייבסקציה, ובהשפעתם – במסגרת מלחמתם בציונים ומתוך איבתם לדת ישראל ולמסורת היהודית – חדלה העברית לשמש שפת הוראה בבתי הספר העבריים. בשנת תרפ"ב החלו ללמד ברחבי תורכסתן בתג'יכית יהודית ובשנת תרפ"ח (1928) הוחלף הכתב של יהודי בוכארה מעברי ללטיני. בתי הספר היהודיים נסגרו ויהודים שביקשו שילדיהם ילמדו יהדות עשו זאת בתלמודי התורה המחתרתיים שהקימה תנועת חב"ד בסמרקנד, שם למדו כ-800 ילדים יהודים.

פרק שני: החינוך בעדה הבוכאריה בירושלים בין השנים תרמ"ב-תרע"ד (1882-1914)

א. תלמוד התורה בשכונה עד מלחמת העולם הראשונה.

עם התגברות העלייה מבוכארה בשנות השמונים של המאה הי"ט, הגיעו לארץ ילדי עשירים מיהודי בוכארה, שנשלחו ללימוד תורה בירושלים. על כך מסר עמנואל פלוסוף, שעלה בגיל 14 לירושלים עם ר' יוסף כוג'הצ'נוף ור' שמעון חכם, והצטרף אליהם ראובן צבי מהבשוב, והוא בן תשע שנים בלבד. הילדים הובאו לבית פטרונו בירושלים, מולא אברהם אשורף, ששכן בקצה שכונת הבוכארים, קרוב לשכונת מאה שערים. מולא אברהם הביא להם מלמד פרטי ללמדם תלמוד, ולאחר מספר שבועות מסרם לבית המדרש של עדת המערבים בירושלים. פלוסוף מציין בזיכרונותיו שהילדים נתקלו בקשיים בלימודם, מאחר שלא הכירו את שפת הדיבור (המוגרבית) בתלמוד התורה, והם הועברו לתלמוד התורה של רוטשילד. שם הם למדו את שפת הלידנו, והשתלבו אט אט בלימודים. פלוסוף נשאר בירושלים עד שנת תרנ"ד לערך, ואז שב לבוכארה.

בשנים אלו למדו בתלמוד תורה "תפארת ירושלים" ילדים מבני העלייה הגדולה מבוכארה. משה דוד גאון מציין, כי במחלקה הראשונה למדו שני תלמידים מבוכארה, במחלקה השנייה שבעה, ובמחלקה השלישית למד תלמיד אחד, צבי, בנו של ר' שלמה מוסאיוב. כאשר החלו יהודי בוכארה להקים את שכונתם, התעורר בקרבם הצורך לייסד תלמוד תורה לבני עדתם, כיוון שראו בלימוד התורה ערך עליון.

את המידע הראשוני על תלמוד התורה של היהודים מבוכארה בירושלים אנו מקבלים בעיקר מדין-וחשבון

המפרט את סדרי הלימוד בתלמוד התורה: מספר המורים, מספר התלמידים, תכניות הלימודים וכו'. הדין-וחשבון הוכן בידי ר' יהודה קאשטיל, שהיה מורה ומנהל בת"ת הבוכארי, והוא הגהיג שם את שיטת הלימוד עברית בעברית. אחר כך בשלח מטעם העדה בירושלים ללמד בתורכסתן ושם, בעזרת צבי חפץ, ייסד בית ספר עברי מודרני. בבוכארה שהה כשמונה שנים.

מידע נוסף מצוי בספרו של א"ש הירשברג "בארץ המזרח". הירשברג סייר בירושלים ובארץ ישראל בשנים תרנ"ט-ת"ס, וכשישה חודשים שהה בירושלים. וכך הוא מתאר את תלמוד התורה של יהודי בוכארה:

"גם ביקרתי את בית התלמוד תורה שלהם ובחנתי את התלמידים משתי מחלקות: בכתבי הקודש, בדקדוק השפה העברית וגם בסוגיא אחת בגמרא, ומצאתים בקיאים בלימודיהם מאוד. אך ביחוד נפלאתי על כי הלימודים נלמדים בבית תלמוד-תורה זה עברית בעברית, ושיטת הלימוד הזאת יצאה אצלם לא על פי התעוררות חיצונית של לאומים וציונים – תנועות רחוקות מאוד מהבוכארים".

ניתן לומר כי הארגון היה למופת, וכך גם מערכת היחסים שבין ראשי הקהילה למורים ולתלמידים. ר' יהודה קאשטיל כותב בהקדמתו: "שמנו לנו למטרה את המפעל הקדוש והנאור התלמוד תורה [ההדגשה במקור, ג"פ] טרם כל מפעל כי לו משפט הקדימה לחנך את בנינו ובני חברתנו בדרכי המדע והחכמה והיראה ובמדות מאושרות ושלמות על ידי מורים ת"ח [תלמידי חכמים] בקיאים בטיב המלאכה הזאת... וברבות הימים בהתגדל הישוב בתוך חברתנו הוכרחנו להרחיב ולהגדיל את בית ספרנו ולפתוח שערינו גם לבני העניים משאר עדות אחבי [אחינו בני ישראל] הנספחים אלינו אשר אין ידם משגת לשלם שכר מורים לבניהם".

בתלמוד התורה למדו 125 תלמידים. התלמידים העשירים (כ-25) שילמו שכר לימוד מלא; הבינוניים (10) שילמו כמחצית משכר הלימוד; רוב התלמידים – הן מבני העדה הבוכארית והן מבני העדות האחרות – היו פטורים משכר לימוד.

הלומדים היו מבני 4 עד 15. הלימוד נערך כל ימי השבוע, כולל שבת. כל יום למדו שמונה שעות, בשישי ובשבת חמש שעות, ובסך הכול חמישים שעות בשבוע. תכנית הלימודים תאמה את התכנית הנלמדת בשאר תלמודי התורה של העדות הספרדיות בירושלים. בין השאר למדו את סדר התפילה לכל ימות השנה בהברה ספרדית, מקרא וטעמי המקרא, דקדוק הלשון העברית, תולדות עם ישראל ויסודות החשבון. בכיתות הגבוהות יותר למדו משנה, תלמוד ושולחן ערוך עם מפרשים ראשונים ואחרונים. במיוחד הודגש השינון בעל-פה, בפרט של לימודי תולדות ישראל, שינון ולימוד ברכות, תנ"ך ומעשיות בעברית. נראה מתכנית הלימודים, כי מייסדי תלמוד התורה ביקשו להקטת תלמידים עם החינוך התורני הרחב גם לימוד מעמיק בשפה העברית ולימוד כללי בהיסטוריה של עם ישראל. אך יש לציין, כי לימודים כלליים, מלבד ארבע

פעולות החשבון, לא נלמדו כלל בתלמוד תורה זה. דגש מיוחד הושם על התנהגותם, הפעלתם, ובריאותם של התלמידים. תשומת לב מיוחדת ניתנה לניקיון, מאחר שבתקופה זו עדיין לא היו מים זורמים, וניתן היה בקלות להגיע להזנחה ולמחלות. אחריותו של המורה על תלמידיו חלה בבית ובחוץ. המורה קיבל מדי ראש חודש דין-וחשבון מהורי התלמיד על התנהגותו, והיה עליו להשיג גם על הגעתו של התלמיד לבית הספר באופן סדיר. לעתים שלחו הורי התלמידים את בניהם לבצע עבודות שונות בזמן הלימודים, והמורים היו חייבים לעמוד על המשמר ולהזהיר את ההורים שישלחו את ילדיהם לתלמוד תורה.

עובדי המוסד נחלקו לשלוש קבוצות: המורים, המשיגים והנשיא. הנשיא היה אחראי לכל פעולות תלמוד התורה, לתלמידים ולמורים, וגם לענייני המינהל במוסד. המשיג, הוא המפקח על המורים, שימש כמנהל בפועל של המוסד והיה נתון לביקורת של ועד העדה ונשיא החברה. המורים, שבעה במספר, אחראים איש איש לכיתתו ולהתנהגות התלמידים. מפתיע סעיף בדבר מתן זכויות סוציאליות למורים: מורה ששירת את החברה במשך עשרים שנה יקבל לכל ימי חייו קצבה שנתית בטובה של חצי משכורתו השנתית, בתנאי שימשיך ללמוד תורה למען הצלחת התומכים במוסד.

המנהג הספרדי הירושלמי השפיע מאוד על יהודי בוכארה, ובעקבותיו הם שינו ממנהגיהם שנהגו באסיה התיכונה. גם חזנים בוכארים רבים אימצו את הניגון הספרדי הירושלמי; אחדים מהם נוהגים כך גם כיום. כל זאת בהשפעתו של ר' יהודה קאשטיל ובהשפעתם של חכמי המקובלים מארם צובא, שמרכזם היה בשכונת "רחובות". ר' יהודה הוציא לאור, בתמיכת עשירי יהודי בוכארה, חוברת בשם "קול זמרה" (ירושלים תרנ"ו), שבה ליקט את שירי הבקשות מקבצים קדומים. כאשר שהה בבוכארה הוא חיבר קובץ פיוטים לכבוד עשירי העדה בשם "שיר ושבחה".

ב. תמיכת יהודי בוכארה בתלמוד התורה בשכונה.

תמיכתם של יהודי בוכארה בתלמוד התורה הייתה מאסיבית, ומכל עיר וכפר נשלחו למוסד סכומים נכבדים. הכנסות אלה שימשו גם את ישיבת "רחובות הנהר" בראשות המקובל חכם חיים שאול דוויק הכהן. בשנים תרס"ה-תרס"ו קיבלה הישיבה 11,184.10 גרוש. בתרס"ו-תרס"ח קיבלה 16,450.22 גרוש. ר' קאשטיל מסר דין וחשבון לתומכים על פעולות המוסד, למען יתרשמו מהסדר הטוב ומתכנית הלימודים "למען יראו הנדיבים שכספם משמש ללימוד תורה ויש תועלת בתרומתם".

בשנת תר"ע (1910) השתנה המצב: הגורות שהוטלו על יהודי אסיה התיכונה והקשיים במשלוח כספים לירושלים מחז ועלייתם של עניים וזקנים רבים, שהיו לנטל על העדה, מאידך, גרמו לקשיים כספיים בניהול ענייני העדה. כספים רבים הוקצבו למימון מגורים ומזון

לעניים, ואילו שאר מוסדות העדה, ובהם תלמוד התורה, נפגעו, ופעילותם בצמצמה.

מצב זה נגע ללבם של העולים לרגל שבאו מאסיה התיכונה לירושלים בפסח תר"ע, וביזמתם הם פנו לאחיהם באסיה התיכונה ודיווחו להם על מצבו הקשה של המוסד: "כי בית המקדש המעט הלא הוא 'התלמוד תורה' הכללי אשר נוסד לפנינו לחנך ילדי צאן קדשים מילדי העניים שהיה נעזב מחמת חסרון אמצעים רוחניים וחומריים". עולי הרגל קיבלו על עצמם לתמוך במוסד ואף לפעול לכך, שגם אחיהם באסיה התיכונה ישלחו את תרומותיהם. בארכיון עדת הבוכארים בירושלים מצוי קול קורא מעולי הרגל הבוכארים בירושלים לאחיהם באסיה התיכונה בעניין זה, מחודש ניסן תר"ע, שחתומים עליו יוסף דוידוף, חזקיא יששכרוף ופנחס אברהמוף. מספר חודשים אחר כך פנו גם ראשי הקהילה בירושלים עצמם לאחיהם באסיה התיכונה בבקשה לתמוך במוסד, כי "כמעט נסגר על מסגרי". בשנת תרע"א נשלחה בקשה דומה לתמיכה, מאחר שלומדים במוסד בעיקר יתומים ובני עניים שידם אינה משגת לשלם שכר לימוד, ומטרת הלימוד היא להכשירם להיות מחנכים ורבנים אשר ישרתו בבוא הזמן את העדה בירושלים ובערי בוכארה, "ולא בצטרך להביא את לחמנו לחמה של תורה מרחוק, כי את כל האנשים הציבוריים נמצא בקרב עדתנו". באותו זמן נשלח גם שד"ר מטעם יהודי בוכארה בירושלים לאסיה התיכונה לאסוף כספים לצורך זה.

על אף הקשיים, שב ותפס תלמוד התורה הבוכארי בירושלים את מקומו הראוי. בחודש תמוז תרע"ב התמנו מנהלים חדשים והונהגה השגחה קפדנית על ההכנסות וההוצאות. גם התמנו בוחנים לבחון את התלמידים מדי שבוע; ופעם בשנה, בחול המועד פסח, כאשר הגיעו לירושלים מבקרים מאסיה התיכונה, נערכו מבחנים פומביים לתלמידים בנוכחות גדולי החכמים והרבנים של ירושלים. מנהלי תלמוד התורה החדשים היו ר' אברהם אמינוב, ר' יוחנן שמחיוף ור' משה כהן מלהיוף; הגזברים – ר' אברהם אמינוב, ר' שלמה מוסאיוב ושלמה צופיוף; הגזבר וסוכן החברה – מרדכי יששכרוף; בוחני התלמידים – ר' יוסף ידיד הלוי, ר' רפאל שלמה לאניאדו ומולא יוחנן שמחיוף. לצורך המבחנים הודפסו הזמנות מיוחדות עם סדר המבחן על כל שלביו. המבחן נערך רק בעברית, והתלמידים נבחנו על סוגיות ממסכתות ברכות, שבת וביצה וכן בתנ"ך, בדקדוק ובלשון. המבחן האחרון נערך בט"ז בניסן תרע"ד (אפריל 1914).

בחודש מרחשוון תרע"ג נשלח שד"ר נוסף מירושלים לאסיה התיכונה, ר' משה בן דוד אליגולא, לאסוף

כספים למען תלמוד התורה. הפעם נתווספו מספר סיבות לצורך בתלמוד התורה דווקא בקרב בני העדה בירושלים:

1. הילדים אינם יכולים ללמוד בתלמודי התורה של העדות האחרות, מאחר שאינם מבינים את שפתם.
2. לכל עדה יש בית תלמוד תורה משלה, ומדוע יגרע אפוא חלקם של הבוכארים?
3. אין כתורת ארץ ישראל (ספרי, ראש פרשת עקב).
4. חובה לדאוג לעניים אלה לכל מחסורם, כולל לימוד תורה, קורת גג ואוכל נפש.
5. המחסור בתלמידי חכמים מקרב בני העדה בארץ ישראל ובבוכארה.

במכתב של בני ירושלים לאחיהם בבוכארה הציעו כי מכל עיר וכפר בתורכסטן ישלחו שני ילדים ללמוד בירושלים, והם ישמשו אחר כך בתפקידי רבנות באסיה התיכונה וידריכו את העם, וכך לא יצטרכו למורי הוראה מבני עדות אחרות. נוסף לחשש מהדרדרות רוחנית אצל יהודי אסיה התיכונה, הייתה סכנה שהיהודים שם יוותרו בלא מורי הוראה כלל, שכן רוב הרבנים הגיעו מארץ ישראל, וגזרת הגירוש של השלטונות שם כנגד זרים הייתה עלולה לפגוע בהם. המכתב מודפס על עמוד אחד, חלקו האחד כתוב עברית וחלקו השני תג'יכית יהודית, וחתומים עליו ראשי העדה הבוכארית בירושלים – הרב יעקב מאיר, הרב אליהו פנז'יל, הרב חיים נחום ורבה של בוכארה ששהה באותה עת בארץ ישראל, ר' חזקיה הכהן רבין. גזרת הגירוש כבר ריחפה על ראשם של מספר רבנים, ובהם ר' שלמה טג'ר, ששימש רב בתורכסטן, אולם הגזרה נדחתה. השתדלותם של ראשי הקהילה בירושלים וסיועם של ראשי הקהילות באסיה התיכונה לבסס את המוסד מחדש, על אף הקשיים הכלכליים הרבים שהיו בתקופה זו, הניבו פירות.

* המאמר נכתב בסיוע מלגת מחקר מטעם "ברית יוצאי בוכארה", תל אביב, קרן "פז".

גורא פוזיילוף, יליד פתח-תקוה, חוקר את יהדות בוכארה בתחומים: היסטוריה, עלייה והתיישבות בארץ ישראל, מנהגים, תולדות חכמי הקהילה וספרות. מלבד זאת הוא עוסק במחקר על חכמי יהודי המזרח בקהילות ישראל ובארץ ישראל, ותולדות היישוב היהודי בירושלים בתקופה העות'מאנית. בתחומים אלה הוא פרסם מספר ספרים ומאמרים.

סודילקוב (Sudilkov): לאחר 103 שנים *

פאול וילצ'ר גינסבורג

מתורגם מאנגלית

איזבל, ייעלמו אנשים אלה מדפי ההיסטוריה מבלי להשאיר עקבות. איך אוכל לענות על השאלות שישאלו ילדיי על אבותיהם? מה אומר להם כאשר ישאלו מאין הם באים?

כשהייתי נער, סיפרה לי זודתי איזבל על סודילקוב. אך רק בפברואר 2000 קיבלתי אישור על כך שאכן שורשי הם בסודילקוב, ברישומים שמצאתי בארכיון הלאומי בושינגטון. זמן לא רב לאחר מכן, מצאתי גם ברישומים רוסיים תיעוד על משפחתי בסודילקוב. חמוש בידע זה, יצאתי במסע לימודים, שבו קיוויתי ללמוד כל מה שאפשר על עיירת אבותי זו. מהר מאוד התברר לי כמה קשה למצוא ולאסוף מידע.

בחודש מרס 2000 הקמתי אתר אינטרנט לזכר הקהילה היהודית בסודילקוב, ופירסמתי בו את כל המידע שהספקתי לאסוף. אך מובן שאתר באינטרנט לא יוכל לבוא במקום הביקור במקום. הצעד הבא היה לי ברור: אחרי 103 שנים ושלושה דורות באמריקה, מתכנן בנין של נחום לחזור לסודילקוב ולראות את העיירה בעיני ממש. לא ידעתי מה אני אמור למצוא בכפר אוקראיני זה. אך ידעתי שגם אם לא יקרה שום דבר נוסף, יעזור לי הביקור להעריך יותר את אמריקה ולהודות על כך שסבי היה אמיץ דיו כדי לחצות את האוקיינוס האטלנטי לפני עידן המטוס. אולם, הרגשתי שחסרה משבצת בהיסטוריה של משפחתי, ועלי למצוא אותה בסודילקוב.

לפני שעזבתי את רוקוויל, (מרילנד, Rockville, Maryland) ביולי 2001, לא הבנתי עדיין שזה יהיה לא רק מסע של אלפי קילומטרים, אלא גם מסע פנימה, לתוך עצמי. מסע למקום שהרגשתי שהיה שורש נשמתי.

אשתי ואני בילינו את היוםיים הראשונים של מסענו בסיור בקייב ובסביבה. ב-16 ביולי, מלווים בנהג ומדריך, נסענו כ-400 קילומטרים מערבה לעיירת סודילקוב. לא נזקקנו להרבה זמיון כדי לתאר לעצמנו איך נראתה סודילקוב כאשר אבי-סבי עזב אותה ב-1898. העיירה כמו היתה קפואה בזמן. כפריים אוקראינים נהגו בעגלות עמוסות חבילות חיטה. פרות, עזים, סוסים, תרנגולות, ברווזים, אווזים ולהקות כלבים הסתובבו בחוץ, ומסענו כמעט הפך למסע ספארי בין בעלי חיים. מים זורמים לא היו בבתים, והתושבים שאבו את מימיהם מן הבאר וכיבסו את בגדיהם על גדות הנחלים והאגמים.

עם כל הפרימיטיביות שלה, סודילקוב היתה יפהפיה. בצעדי בסימטאותיה ובדרכי העפר שלה, הרגשתי כאילו כבר צעדתי שם בעבר. נודע לי שסודילקוב היהודית היתה ממוקמת לאורך הרחוב הראשי והכיכר, הידועה כ"מיסטו" ("Misto"). החיים היהודיים התרכזו סביב לבית הכנסת. הגרמנים הרסו את בית הכנסת, והיום עומד במקומו קיוסק קטן (ראה תמונות בנוסח האנגלי של המאמר).

מעטים יוכלו להצביע על העיירה סודילקוב במפה של אוקראינה. למעשה, רוב המפות אפילו לא מציינות את מקום העיירה. אך בעולם היהודי היתה העיירה סודילקוב ידועה כמרכז של התנועה החסידית, והיתה מפורסמת בתעשיית הטליתות ובהדפסת ספרים יהודיים. בה התגורר הרבי המפורסם ר' משה חיים אפרים, נכדו של הבעל שם טוב, מחבר הספר "דגל מחנה אפרים".

כבר במאה ה-17 אפשר למצוא נוכחות יהודית בסודילקוב. על יהודי המקום עברו גזירות ת"ח ות"ט של חמלניצקי (1648-1649) והפוגרומים של הלאומנים האוקראינים ב-1919. למרות כל הקשיים והצרות, החזיקו יהודי סודילקוב מעמד והמשיכו לקיים קהילה יהודית משגשגת. בתקופת השואה, הושמדה הקהילה היהודית בסודילקוב על-ידי הגרמנים ועל-ידי השכנים האוקראינים.

היום סודילקוב היהודית אינה קיימת עוד. העדויות להיסטוריה היהודית במקום נמחקו. האיכרים השתמשו באבני מצבות יהודיות לבניית בתיהם החדשים. כמו הרבה עיירות יהודיות באוקראינה, הפכה סודילקוב היהודית לזיכרון בלבד.

העיירה היתה מקום הולדתו של אבי-סבי נחום (או על-לפי המבטא ביידיש נוחעם) וילצ'ר. נחום, בן יצחק וגיסי (Gissie), נולד בשנת 1874 למשפחה בת שני אחים ואחות. כנער הוא גייס לצבא הצאר. בעקבות אחיו הבכור אהרן, עזב נחום את סודילקוב והיגר לאמריקה. ב-23 בפברואר 1898 הוא הגיע לניו-יורק באניה פורנסיה (Furnessia), וכעבור זמן קצר הוא התאחד עם אחיו אהרן בפילדלפיה. באמריקה הפך נחום וילצ'ר לנתן גינסבורג.

מסורת היא בין הגברים של משפחת גינסבורג לשמור את השם וילצ'ר כשם אמצעי (middle name), לזכר שורשי המשפחה. אולם, ככל שעבר הזמן והצאצאים של נחום התבללו בתרבות האמריקנית, נשכח גם הזיכרון והמשמעות של השם וילצ'ר.

כנער, התחלתי להתעניין בתולדות המשפחה. אהבתי לבקר אצל זודתי איזבל (Isabelle) בצ'סטר, פנסילבניה, ולשאל אותה על משפחתנו ועל שורשיה ברוסיה. איזבל, שלקחה על עצמה את תפקיד ההיסטוריונית של המשפחה, שמרה רישומים ומידע על המשפחה וביקרה לעתים קרובות בבתי העלמין שבני המשפחה קבורים בהם. זודתי איזבל הציתה את התעניינותי במשפחה ורצוני היה עז ללמוד יותר על תולדות המשפחה, ואולי יום אחד לבקר בעיירת אביה באוקראינה.

עם מותו של סבי ב-1999, הבנתי לפתע כי קשריי עם העבר מיטשטשים והולכים במהירות. הרגשתי שאם לא אעשה משהו, אם לא ארים את הלפיד שנשא דודתי

מעבר לרחוב, מול בית הכנסת, היה השוק היהודי. במקום זה היו מתאספים איכרים וסוחרים יהודים, כדי למכור את סחורתם ואת תוצרתם. היום המקום הוא מגרש ריק מכוסה חצץ, ושימושו הקודם נשכח מזמן.

העדות היחידה לחיים היהודיים בסודילקוב היא בית העלמין, הנמצא ליד אגם סטאב (Stav). בית העלמין הוא הרוס לגמרי. לפני 1941, הקיפה חומה את בית העלמין והגנה על הקברים. היום החומה איננה, ופרות ובני אדם מתהלכים באופן חופשי על המצבות ההרוסות. כמעט כל הכתובות אינן ניתנות לקריאה, כי המצבות הן שכורות או בלויות. רק במקומות מעטים ניתן להבחין בחלקי כתובות, שאפשר לקרוא. בעומדי בבית העלמין בין שרידי המצבות, חשבתי שעם עבור הזמן ימחה הגשם גם אותיות אחרונות אלה, ואיתן תימחה כל עדות לחיים היהודיים במקום, ועקבות התושבים היהודים יישכחו לעד (ר' צילומים של בית העלמין בנוסח האנגלי).

המשכנו להתהלך בסודילקוב במשך כל אותו יום. פגשנו אחדים מתושבי הכפר, והם הזמינו אותנו לכיתם. הם התפלאו שאמריקני, ששורשיו בסודילקוב, טרח ועשה מסע כה ארוך רק כדי לבקר בכפר זעיר זה. הם הזכירו במונחים חיוביים את סודילקוב היהודית מלפני המלחמה. בצעדנו בסימטאות, ניסיתי לקלוט ולהטמיע בתוכי את החוויה החד-פעמית הזאת. ראיתי את סודילקוב, באופן מזור, כמקום יפה ורגוע. ניסיתי להבין את הלקח שאמור הייתי ללמוד. אולם, כאשר עזבתי את סודילקוב ביום הראשון הזה, כל משמעות או לקח חמקו ממני.

את היוםיים הבאים כילינו בביקורים בעיירות שפטובקה (Shepetovka), סלאבוטה (Slavuta) ואנאפול (Anapol). במשך הזמן הזה למדתי על ההיסטוריה החסידיית העשירה של האזור, שהיה ערש התנועה החסידיית. בכל בית עלמין שביקרנו מצאנו קבר של צדיק. מפליא שדווקא באוקראינה הכפרית, במקום שנראה מרוחק ביותר מציוויליזציה, נולדה החסידות והתפשטה בכל העולם.

מלבד האתרים החסידיים שבאזור, ביקרנו גם במקומות רבים שבהם הומתו יהודים בתקופת השואה. שניים מהמקומות שביקרנו בהם היו קבר אחים שבו נקברו אלפי בני אדם, ובאר שלתוכה נזרקו 300 תינוקות יהודים ואחר-כך הם נרצחו כאשר רימונים נזרקו עליהם לתוך הבאר. בעיירות שבסביבה היו אנדרטות לזכר היהודים ההרוגים. היכן האנדרטה ליהודי סודילקוב? לא ייתכן שאוכלוסיה שלמה פשוט תיעלם.

יום לפני שחזרנו לסודילקוב, נסענו דרומה למז'יבוז' (Medzhibozh), וביקרנו בקברו של מייסד תנועת החסידות, הבעל שם טוב. הבעל שם טוב לימד את תלמידיו כי שום דבר בחיים אינו מקרי, וכי יש משמעות עמוקה לכל דבר. אולי בזכות ביקורי בקברו אוכל להבין של הסיבה והמשמעות של בואי לסודילקוב. אולם, כאשר חזרתי לסודילקוב בפעם האחרונה, לא הייתי מוכן כלל למה שעמדתי לראות וללקח שעמדתי ללמוד.

סודילקוב היהודית לא נעלמה. בביקורי האחרון התברר לי

כי יש שלושה קברי אחים בסודילקוב. רק באחד משלושת האתרים יש אנדרטת זיכרון, והיא נמצאת בחצר האחורית בביתו של אחת התושבים, נסתרת מהעולם. כדי להגיע אליה חצינו את הכיכר המרכזית ואת המגרש הריק שפעם היה השוק היהודי. המשכנו ללכת לאורך דרך עפר שהובילה לבתים שהיו שייכים פעם ליהודי סודילקוב. אשה אוקראינית מבוגרת, שהיתה עדה להריגות, הראתה לנו את הדרך לאנדרטה. נכנסנו דרך השער והלכנו מסביב לפינה אל החצר האחורית. החצר היתה מלאה ענפים יבשים, קורות עץ רקובות, והריסות רבות. כל זאת היינו חייבים לפנות ולנקות, כדי להגיע לשער עץ נוסף בצד השני של החצר.

נכנסנו דרך השער וראינו בחצר אנדרטה קטנה עם לוח זיכרון ביידיש. החצר והאנדרטה נראו כאילו אף אחד לא ביקר שם זה שנים. האשה האוקראינית נתנה לנו מטלית רטובה ואחרי שניקינו שכבה עבה של אבק קראנו את הכתוב על הלוח. האשה סיפרה לנו אז מה קרה שם.

הגרמנים והאוקראינים לקחו את יהודי סודילקוב – כל אלה שהיו זקנים מדי או לא היו מסוגלים לצעוד לגטו בעיירה שפטובקה הסמוכה – אל החצר הזאת. שם הם חפרו בור גדול וקברו את יהודי סודילקוב בעודם חיים. האשה האוקראינית אמרה לנו שכאשר כיסו את הבור, האדמה המשיכה לנוע במשך ימים כי מתחת לקרקע בני אדם עדיין נאבקו על חייהם.

יהודים ששמעו על הזוועה הקימו את האנדרטה הקטנה אחרי המלחמה, והמשפחה האוקראינית שהתיישבה בבית היהודי דאגה לתחזוקתה. המשפחה המשיכה לשמור על האנדרטה אף על פי שהשלטונות הקומוניסטים הציקו להם על כך שטיפלו באנדרטה "היהודית". היום, בנם של האוקראינים שדאגו לאנדרטה חולה ולא יכול להמשיך בטיפול נאות בה.

על-יד האנדרטה הקטנה הזאת, גיליתי לשם מה באתי לסודילקוב. אם אבי-סבי לא היה עוזב את המקום כדי להתחיל חיים חדשים באמריקה, הוא היה אובד יחד עם כולם בשואה. אבי לא היה נולד, ואני לא הייתי חי. זה היה יותר מדי בשבילי, ואשתי ואני פרצנו בכבי.

ואכן, יהודי סודילקוב לא נעלמו כלא היו. הם היו כולם כאן לפני, קבורים בחייהם על-ידי שכניהם והגרמנים הרוצחים. הזוועה של המקום הזה לא סופרה עדיין. הסיפור על מה שהתרחש כאן נשאר לכוד בחצר אחורית אוקראינית, חסומה בהריסות.

שישים שנה לאחר המעשה מאוחר מדי לנקום את נקמתם של קדושים אלה. אני רק יכול לספר לעולם את סיפורם, להפנים אותו, ולמסור אותו לדור הבא. עתה הבנתי את מטרת בואי לסודילקוב. במסעי סגרתי מעגל. לא יכולתי לעזוב את המקום הזה מבלי שיחול בי שינוי פנימי.

חז"ל אמרו שכל אדם מישראל חייב לשאול את עצמו: "מתי יגיעו מעשי אבותיי?" בעוזבו את סודילקוב, נתן לי אבי-סבי חיים. בעיניי אין גיבור גדול ממנו. אני רק מתפלל שאזכה ואהיה ראוי למורשת שהנחיל לי.

משפחה מג'ימלוב (Grimaylow) ביערות סקאלאט (Skalat)

ישראל פיקהולץ

האירועים הקשים רק יביא מבוכה ו"גרום לליקויים אצל ילדיהם". אפילו עד היום הם סיפרו מעט מאוד לילדיהם ולנכדיהם. לפני שנים ניסתה לאה לרשום את הדברים, אבל לא שמרה את הרשימות.

כאשר הוחלט להפוך את ג'ימלוב ל"יודנפריי" (חופשית מיהודים), נלקחו כל היהודים לגטו בסקאלאט. באותו זמן הם עדיין היו בקשר עם האח הבכור שמואל (שאימץ את שם המשפחה רוזנשטראוך [Rosenstrauch]), שם המשפחה של סבתו מצד אמו), שהיה בצבא הפולני, בסמוך לעיר לובלין. שמואל כתב להם בצופן והורה להם לחפור בונקר מתחת לביתם ולהכין מקומות מסתור ביער. בחסות החשכה הם עשו את שני הדברים, לעתים קרובות לאחר יום עבודה מפרך במחנה העבודה הגרמני. הצורך לסלק בבוקר מהמקום את כל סימני החפירה סיבכו בהרבה את העבודה. שוב ושוב חזרה לאה בדבריה על כך שמאחר שהאח שמואל לימד את כל בני משפחתו איך לשרוד ולהישאר בחיים – בוודאי נשאר בחיים גם הוא. היא מאמינה בכנות כי יבוא יום והוא יפתח את הדלת ויכנס, אף כי גילו היום היה שמונים וארבע.

אל המגהרה שחפרו מתחת לבית הגיעו דרך ארון, ואם כי זו לא היתה המגהרה היחידה בגטו, היא היתה ה"משוכללת" ביותר. כתוצאה מכך, בכל פעם שהיה איזה שהוא רמו כי צרה עומדת להתרחש, באו רבים להסתתר, וכמובן שאי אפשר היה לדחות אותם. דוד חשש כי הדבר עלול לגרום לבעיות, והיה בטוח שהיודנראט (הוועד היהודי) יידע לחפש שם. בהזדמנות אחת, העדיפו דוד ולאה ותינוקם מיכל-לייב להסתתר בעליית הגג של המחסן, ולא בבונקר של המשפחה. התברר שהדבר לא היה נחוץ, כי אמה של לאה פרמה מספר כרים ופיזרה את הנוצות מסביב לבית, וכאשר הגיעו השוטרים אמרה להם "אתם רואים, כבר היו אחרים לפניכם ולא מצאו אף אחד".

לדוד מילים קשות במיוחד על המשטרה היהודית, שעזרה לנאצים יותר ממה שהיה נחוץ. בהזדמנות אחת, מספר דוד, עברו קאפו יהודי וחיייל נאצי ליד מקום מסתור של ילדים, הקאפו ראה שתן מטפטף מלמעלה ומסר את מקום המסתור לגרמני. בהזדמנות אחרת, עוד לפני שנמלטו ליער, ראה דוד כי לאה ומיכל-לייב נתגלו, והוא הסגיר

ביום ד' כ"א באב תש"ס, 22 באוגוסט 2000, פגשתי את לאה ודוד שוורץ בביתם. שוחחנו כשעתיים וחצי, ורוב הזמן השתתפה גם אחותה של לאה, נושה, בשיחה.

ידעתי זה זמן מה כי שם הנעורים של לאה הוא פיקהולץ, אך רק לאחרונה נודע לי שדוד בעלה היה בזמן השואה חלק מקבוצה של שוכני יערות, שהיתה ידועה כ"כנופיה של הרשקה". קבוצה זו נעה ממקום מסתור אחד למשנהו ביערות שבסביבת סקאלאט, וחבריה גבנו מה שיכלו מהאיכרים האוקראינים האנטישמים בכפרי הסביבה. סיפורה של הקבוצה הזו, שמנתה למעלה מ-30 יהודים, מסופר ב"מותה של עיירה" מאת אברהם וייסברוד (מינכן, 1948). מה שלא ידעתי הוא שלא, שתי אחיותיה, שני אחיה והוריה כולם היו חברים באותה קבוצה שניסתה לשרוד.

לאה, בת 81, ונושה, בת 73, הן הבנות של ישראל-אהרן ורוזה (הורוביץ) פיקהולץ מג'ימלוב, לא רחוק מסקאלאט. אחות אחרת מתגוררת בבואנוס איירס ושני אחים חיים בישראל. האח הבכור היה בצבא הפולני, נלקח בשבי ונרצח על-ידי הנאצים בשנת 1941 ליד לובלין, יחד עם קבוצה של שבויים פולנים. דוד, בן 86, גם הוא מג'ימלוב ויש לו אח אחד בארצות הברית. הגילים הבתנים כאן הם גילי האנשים בזמן פגישתנו.

שנה לפני-כן היתה לי שיחת טלפון עם לאה, אך שיחה זו לא הביאה תוצאות. איתרתי אותה דרך דפי העד שמילאה ב"יד ושם" בשנות החמישים, והסתבר שהיא מתגוררת באותה כתובת הרשומה במיסמך.

לאה התבצלה תכופות על כך שהיא אולי לא שומרת על הסדר הכרונולוגי הנכון של האירועים שהיא מספרת עליהם, וכן על כך שזכרונו של דוד אינו מה שהיה, וששמיעתו קשה. אולם, התברר בשיחתנו ששניהם צלולים לגמרי. עתה, שילדיהם גדלו, הם חזרו לדבר יידיש בינם לבין עצמם, ולאה התבצלה (לגמרי ללא צורך) שהיא שוכחת מדי פעם את המילה העברית הנכונה.

אין לי כישרון לספר את כל הסיפור, ועל כן אסכם בקיצור חלק מהדברים שנאמרו לי. חשוב לציין כי במשך שנים רבות הם בעצמם לא סיפרו את הסיפורים. מפא"י הציונית ששלטה במימסד נתנה להם להבין - כפי שעשתה עם כל הפליטים ששרדו את השואה והגיעו הנה - כי פירסום

עצמו כדי שלא ייפרד מהם. יום אחד, הנאצים פשוט קרעו את התינוק לגורים, לעיניהם.

דוד ולאה היו בקבוצה שנשלחה ברכבת לבלוז, (Belzec) אבל זמן קצר אחרי שעזבו את סקאלאט הם הצליחו לקפוץ מהרכבת. הגרמנים היו עסוקים בשתייה ובחגיגות, וכך הצליחו ראשוני הקופצים - אם לא נהרגו בקפיצה - להימלט חזרה לסקאלאט. ללאה הוסבר איך לקפוץ מהרכבת מבלי ליפול אל מתחת לגלגלי הרכבת, בכל זאת היא נפצעה בכתפה.

בהזדמנות אחת, כאשר היהודים רוכזו בבית הכנסת לפני שנהרגו או נשלחו למחנה, דוד הוכה כה חזק שדמו ניתז על התקרה הגבוהה. בהזדמנות אחרת, כאשר כבר היו ביער, נתפסו לאה ואמה כאשר הלכו לחפש אוכל. הן הוחזקו בנפרד, והנאצים והיוזנראט ניסו להכריח אותן לגלות את מקום המסתור שלהם ביער.

ההורים של לאה נהרגו מאוחר, יחסית, ושניהם באותו יום, לאחר שנתגלו ביער. שלא כמו היהודים הצעירים יותר, ששמעו את צעקות הנתפסים ונמלטו, הם לא היו מסוגלים לרוץ. מאוחר יותר חזרה לאה למקום, כדי לקבור אותם. שאלתי את לאה אם היא יודעת את התאריך הנכון של פטירת הוריה. היא אמרה כי לאנשים שונים היו דעות שונות בדבר התאריך שבו יש לציין את יום הזיכרון. למעשה, כל תחושת הזמן שלהם היתה מעוותת, כך שהם אפילו ציינו את חג הפסח ואת יום הכיפורים פעמיים, כדי לצאת ידי כל הדעות.

שלוש התכונות העיקריות שהיו נחוצות כדי לשרוד בכנופייתו של הרשקה היו מודעות, מוכנות ונחישות. הם היו מודעים למה שקורה סביבם ולמה שמחכה להם, ועל כן לא האמינו בדמיונות שווא שאפיינו, כל כך הרבה יהודים בייאושם. הם הכינו בוגקרים ומקומות מסתור בגטו וביער, והם רכשו את הכשרים והמיומנויות שחשבו שהם נחוצים כדי להישאר בחיים. על אף בעיות וכשלונות, הם מימשו את תוכניותיהם. היתה להם גם עזרה מצד חלק מהאיכרים המקומיים. עם כל זאת, ציין דוד יותר מפעם אחת שהישרדותם היתה לא פחות מאשר נס.

בשלב מסוים הצטרפו אליהם מספר פרטיזנים יהודים

שהיו להם ארבעה רובים. לאה אומרת, "או לא היינו יותר גיבורים. הרגשנו יותר בטוחים והיה יותר קל להשיג אוכל ולהישאר בחיים, אבל ברגע שיש לך רובים, אין אתה גיבור עוד."

כאשר באו הרוסים, והיהודים התחילו לצאת ממקומות המסתור שלהם, חזרו גם יהודי ג'ימלוב כדי לראות מה נשאר מעיירתם ומבתייהם. כמובן, הכול נהרס. אחותה של לאה, יסקה, רצתה ללכת עם החבר שלה יהודה, שגם הוא היה חבר בכנופיה, לראות את עיירת הולדתו פודבולוצ'יסק (Podwoloczysk), ומשם להמשיך לארגנטינה, להצטרף למשפחתו. לאה והאחרים לא היו מוכנים לכך שאחותם הצעירה, לא נשואה, תצא לדרך עם איש צעיר - ושם, בתוך הריסות ביתם, הם העמידו חופה, בוודאי החופה האחרונה בג'ימלוב.

דוד לא התכוון להישאר בגליציה רגע יותר מהנחוץ, והם הלכו בעקבות הצבא הרוסי, כאשר החזית עברה ברומניה. כאשר טובעה האוניה סטרומה וסרטיפיקטים הוקצו לניצולים, השתמשו בסרטיפיקטים אלה מספר פעמים וכך הגיעו דוד ולאה לארץ ישראל בשנת 1944. כאן בולדו להם שלושה ילדים, ועתה יש להם גם שבעה נכדים ונין אחד. האחות נושה נשארה בפולין עם שני האחים שגוייסו לצבא הרוסי. כולם עלו לארץ מפולין בשנת 1957. לאביהם היתה אחות, שנהרגה יחד עם בעלה ושתי בנותיה. התברר לי אחר-כך, כי אביהם היגר לאמריקה בשנים הראשונות של המאה ה-20, אך חזר לג'ימלוב להיות עם הוריו.

סוף-דבר: שנה מאוחר יותר, נפטר הגיס יהודה בארגנטינה, והרשקה עצמו נפטר באורוגוואי.

ישראל פיקהולץ נשוי לפרנסיס (לבית זילברשטיין, מלונדון), מתגורר בגוש עציון וחבר בסניף הנגב של החברה הגיאולוגית הישראלית. במשך שלוש השנים האחרונות הוא אחד המרכזים של פרוייקט פיקהולץ, שמטרתו לזהות ולקשור מחדש את כל צאצאי משפחת פיקהולץ. כתובת אתר האינטרנט המתאר את הפרוייקט היא: www.geocities.com/pikholz

הרצח ההמוני הראשון של יהודים, ביניהם אבי חיים ז"ל, שבוצע על ידי הנאצים בפולין הכבושה

דוד שחר

השאר: טלית, תפילין, חלף שחיטה ושופר (זו היתה תקופת הימים הנוראים). הם חקרו מה פשר השופר. כל הסבריו של אבא לא הועילו, והם קבעו שזה כלי איתות וקשר עם הצבא הפולני הנסוג. הם העמידו אותו על יד וכרעו מולו למצב של ירי. פתאום הופיע קצין על אופנוע, ואחרי חילופי דברים עם החיילים הוא פקד עלינו להסתלק במהירות מהמקום. באותו ערב, לאחר תלאות בדרך הגענו הביתה ונפגשנו עם אמא, שחיכתה לנו בדאגה רבה.

ביום שלישי, 5 בספטמבר, אספו הגרמנים את כל הגברים – יהודים ופולנים – על יד הגשר, שהצבא הפולני הנסוג הספיק לפוצץ. הם פקדו על כולם להביא בולי עץ ובהדרכת אנשי חיל ההנדסה היה עליהם לתקן את הגשר ולהכשיר אותו למעבר רכב ושריון. תוך כדי העבודה הם גידפו את היהודים והתעללו בהם, במיוחד הזקנים ולבושי בגדים מסורתיים, שבלטו בתלבושתם. בצהריים נשלחו אבי ועוד מספר יהודים לבתיהם כדי להביא אוכל לכולם, בליווי אזהרה שאם לא יחזרו יירו בנותריים. אחרי זמן קצוב חזר אבי עם אוכל שאמא הכינה. אני התלוויתי אליו ועזרתי לו בבשיאת האוכל עד שהגענו לעמדה הצבאית לפני הגשר. החיילים פקדו עלי לחזור מיד. אבא נשק לי, חיבק אותי בחוזקה ואמר לי באידיש "מען שפייט אויף אינזן, מען שלאגט אינזן, איך ווייס נישט וואס וועט זיין, היט אויף די מאמע" (יורקים עלינו, מכים אותנו, אני לא יודע מה יהיה, שמור על אמא). את המילים האחרונות האלה של אבא לא שכחתי ולא אשכח כל חיי, במיוחד ההודאה מלאת החרדה לשמור על אימא. עד אז חייתי בתלות גמורה בהורים.

לאחר התחלת העוצר נקפו שעות הערב כזו אחר זו, והגברים לא שבו לבתיהם. חרדה התעוררה בלב הנשים ואחזות מהן הרהיבו עוז ויצאו מביתן למדות העוצר כדי לברר היכן בעליהן.

תושבים שהתגוררו בקרבת בית-הכנסת סיפרו כי במהלך שעות הלילה נשמעו קולות יריות מקרבת בית-הכנסת. למחרת בבוקר, ביום חמישי, רצו אחזות מהנשים, ובהן אני, אל בניין בית-הכנסת כדי לבדוק אם אכן אירע שם דבר-מה, כפי שסיפרה השמועה, אך משמרות החיילים הגרמנים שהוצבו במקום לא התירו להן להיכנס אל תוך הבניין. הן פנו אל קצין העיר הגרמני ושאלוהו מה אירע לבעליהן וזה השיב להן שהצבא הגרמני גייסם לביצוע עבודות תיקונים נוספות במקומות אחרים. כעבור יומיים הוסר המשמר מבית-הכנסת והנשים שנכנסו לתוכו מצאו בו ראיות לחששותיהן הגרועים ביותר: הכתלים היו מטוקבים בכדורים ועל הרצפה נראו עקבות כתמי דם, אף שניכר היה כי ניסו לקרצפם ולטשטשם. השולחנות והספסלים בבית הכנסת היו הפוכים. עם זאת, האפשרות שבוצע שם רצח המוני הוסיפה להיראות בלתי מתקבלת

הרקע: העיירה והמשפחה

בשנת 1939 התגוררה משפחתי, משפחת הימלפרב, שמנתה 12 איש ואישה (ההורים ו-10 ילדים: 7 בנים, 3 בנות) בעיירה קסנה בשם קרסנושילץ (Krasnosielc), כ-100 ק"מ צפונית-מזרחית לוורשה על הגדה Orzec. אבי חיים ז"ל נולד ב-1892 בעיירה קופשבניצה (Kopszewnica) בסביבת סנדומיז' (Sandomierz) על הוויסלה, למד בשיבת גור, היה חסיד גור, ועסק בשחיטה. אביו, אביגדור, עסק בשיווק מוצרי חלב.

אבי נרצח ע"י הנאצים בתאריך 5.9.1939, ברצח ההמוני הראשון בפולין. אמא, הינדה ז"ל, לבית קורופטבה, (Kuropatwa) נולדה בעיירה גניבושוב (Gniewoszow) בסביבת לובלין. אביה, אפרים יצחק ז"ל, עסק גם הוא בשחיטה. הורי התחתנו בשנת 1910. מסיבות פרנסה, הם התגוררו בעיירות שונות בפולין, עד שהגיעו בשנת 1924 לקרסנושילץ, ושם קיבל אבא את התפקיד של שו"ב (שוחט ובודק) בקהילה. אמא נפטרה בשנת 1981, בחיפה. להורי נולדו 14 ילדים, ארבעה מהם נפטרו ממחלות ילדות שונות שהיו נפוצות אז, ועם פרוץ המלחמה היו בבית עשרה ילדים בגילים שונים. ארבעה אחים שירתו בתקופת המלחמה בצבאות שונים: הצבא הפולני, הבריטי והסובייטי. אחי הרשל נפל בקרב ביוני 1941, בתחילת מבצע ברברוסה. במלחמת העצמאות של מדינת ישראל שירתו ארבעה אחים ביחידות שונות: חטיבת הנגב-פלמ"ח, אלכסנדרוני, ובירושלים.

ימי המלחמה הראשונים

ביום שישי, 1 בספטמבר 1939, בסביבת השעה שלוש לפנות בוקר, נשמעו הרעמים של תותחי הצבא הגרמני, שחצה את הגבול בין גרמניה לפולין, במרחק של כ-35 ק"מ בלבד מעיירתנו. חלק ניכר של האוכלוסייה היהודית, שמנתה כ-2000 איש והיוותה כ-50% מאוכלוסי העיירה, ברחו ביום שישי וביום שבת לעיירות אחרות, שנחשבו יותר בטוחות, ובשבת נמלטו גם חלק מבני משפחתי למקומות שונים בסביבה. אבי, שניים מאחיי ואני הלכנו ברגל מרחק של כ-25 ק"מ לעיירת המחוז הקרובה, מאקוב מזובייצקי (Makow Mazowiecki).

ביום ראשון, 3.9.1939, נכנסו ראשוני הפטרולים הגרמנים לעיירתנו. הגרמנים חיפשו את השוחט היהודי, כי העדיפו מבחינה היגיינית בשר משחיטה כשרה, ושלחו קצב למאקוב כדי להודיע לאבי שיחזור מהר לעיירה. ביום שלישי חזרנו אבי, אנוכי ואחי יצחק, המבוגר ממני בשנתיים. בדרך פגשנו הרבה יחידות צבא ופטרולים גרמנים שזרמו בכיוון ורשה. בשלב מסוים עצרו אותנו החיילים וערכו חיפוש בתיק של אבא, ומצאו שם בין

על הדעת, הן משום שלא היתה כל עדות ישירה לכך והן משום שלא היה ידוע על שום תקדים לרצח כזה. בסוף אותו חודש ספטמבר, בערב חג הסוכות ת"ש (1939), הצטוו כל יהודי העיירה על-ידי מפקד הכוח הגרמני במקום ועל-ידי ריכטר, הפולקסדויטשה' שמונה על-ידי הגרמנים באופן זמני כראש העיירה, לעזוב את המקום תוך שעתיים ולנוע לכיוון השטח שהיה בידי הרוסים, בטענה שאחרת הם לא יהיו ערבים לגורלנו. השלטונות הגרמנים אפשרו לתושבים היהודים להשתמש בשירותי העלונים הפולנים המקומיים שקובצו במקום לצורך ההובלה. כמו משפחות רבות אחרות, שמנו פעמינו מזרחה, עד שהגענו לעיר ביאליסטוק, שהיתה בידי הרוסים, שם התגוררנו במשך מספר חודשים, יחד עם פליטים יהודים רבים נוספים. בכל אותה תקופה המשכנו לקוות שאבי וחבריי עודם בחיים, על אף השמועות שאמרו אחרת.

העדות הראשונה על הטבח

בעת שהיינו בעיר ביאליסטוק, בחודש נובמבר 1939, שב יום אחד אחי הרשל מנסיעה לעיר לומזה (Lomza) וסיפר שפגש שם יהודי בשם משה שקופף, (Mosze Szkopf) שהתברר כי היה בקרב אותה חבורה שגוייסה לבניית הגשר, והוא סיפר לו את הסיפור המחריד הבא, שלשמעו צללו אוזנינו (סיפור זה חוזק לאחר מכן ע"י יצחק גלנט ממיניאפוליס ארה"ב, ששמע ורשם עדות מפי אביו אברהם גלנט, שגם הוא היה בין הניצולים מהטבח). באותו יום מר ונמהר, גייסו הגרמנים את הגברים של העיירה לסייע להם בתיקון הגשר שפוצץ על-ידי אנשי הצבא הפולני והיה עליהם לסחוב בולי-עץ כבדים דרך הגדר הטובעני כדי שיותקנו בגשר. שניים או שלושה גברים מבוגרים שלא עמדו בעבודה הקשה נורו על-ידי הגרמנים וגופותיהם הושלכו לנהר. רבים אחרים ספגו מכות וקללות מידי הגרמנים. עם סיום העבודה, ציוו הגרמנים על כל העובדים להסתדר בשתי קבוצות, יהודים לחוד ופולנים לחוד. כמה מהיהודים שהיו גלויי-ראש ולא לבשו בגדים מסורתיים הצליחו להסתגל לקבוצת הפולנים, ובכך ניצלו מהגורל שארב לחבריהם. שאר היהודים, שתלקם היו לבושים בבגדים מסורתיים ועטורי זקנים, הובלו אל בניין בית-הכנסת בעיירה. החיילים הגרמנים הורו להם לשבת על הספסלים בקרבת כותל המזרח והחלו להתקלט בהם ולומר להם: "אם אלוהיכם אכן כל-יכול, התפללו אליו ונראה אם יצילכם". אחדים אף משכו בזקניהם ועינו אותם. הקורבנות החלו לזעוק "שמע ישראל". עם תום סדרת היריות הראשונה, בדקו הגרמנים כמה יהודים נהרגו, ומיד לאחר מכן פתחו בסדרת יריות נוספת. לפתע פרצה למקום יחידת צבא גרמנית אחרת, שבראשה קצין לבוש בגדים לבנים, שפקד מיד "halt" (חידלו). הוא ניגש אל היהודים, באומרו כי הוא רופא, וכי אל להם לחשוש מפניו, ובדק מי מהם נותר בחיים. התברר כי שבעה מתוכם לא נהרגו אלא רק נפצעו, מאחר שגופות חבריהם שנרצחו לפנייהם סוככו עליהם, ובהם משה

שקופף עצמו, שנפגע בידו. הקצין הגרמני ציווה להושיט להם עזרה ראשונה ולהעבירם מיד באמבולנס לבית-החולים הצבאי בעיר אולשטיין בפרוסיה, שם קיבלו טיפול רפואי. שניים מבין הפצועים נפטרו כעבור מספר שעות ואילו חמשת האחרים נותרו בחיים ושוחזרו מבית-החולים. אחי הרשל סיפר כי שאל את משה שקופף אם אבי היה בין שבעת הפצועים וזה השיב לו בשלילה. התקשינו מאד להאמין לסיפור. מספר עובדות בו נראו לנו תמוהות מאד, כגון מדוע החליטו הגרמנים לרצוח את היהודים על לא עוול בכפם, מדוע הופסק הירי באופן פתאומי, מדוע הובאו הפצועים לטיפול בבית חולים גרמני ועוד – ובסתר לבנו המשכנו לקוות כי מדובר בסיפור בלתי מבוסס. לימים נודע, שאמי שלחה ב-1940 מכתב מביאליסטוק לאחי יוסף (שעלה ב-1936 לארץ ישראל), ובו סיפרה לו על העדות של משה שקופף. יוסף מסר את המכתב לעתונות והוא פורסם, ומאוחר יותר הוא פורסם גם בספרו של בן עירנו שלמה כרמל.

חקר הטבח בקרסנושילץ והנצחת קורבנותיו

מאז אותו יום בו ראיתי את אבי לאחרונה, ומאז הגיעה לאוזני העדות המועזות על מעשה הרצח, לא הרפה ממני הדחף לדעת מה בדיוק עלה בגורל אבי וידעתי כי לא אמצא מנוח לנפשי עד שאדע את הדבר לאשורו. בשנת 1965 נתקלתי במקרה בספר עליותיו ונפילתו של הרייך השלישי מאת וויליאם שיירר (William Shirer) שתורגם לעברית וקראתיו בעניין רב. לתדהמתי מצאתי באחד מפרקי, שנקרא "ימי הטרור הראשונים בפולין" תיאור רצח של כחמישים יהודים בידי חיילים גרמנים באחת העיירות שבאזור רוואן בפולין. שיירר אמנם לא ציין בדיוק את שם העיירה, אולם פרטי האירוע תאמו להפליא את פרטי עדותו של משה שקופף. את תשומת לבי משכה במיוחד פיסקה אחת, בה נאמר שנערך לנאשמים משפט צבאי, במהלכו דרש התובע להענישם עונש מוות, ובסופו של דבר נגזר על הרוצחים עונש מאסר שהומתק מאוחר יותר. כן נאמר שם כי ידיעות אודות האירוע דלפו לעיתונות והתפרסמו בגרמניה.

בשנת 1988, מיד לאתר נפילת הקומוניזם ושערי מדינות מזרח אירופה נפתחו לביקורים מהמערב, נסעתי לראשונה לפולין בטוול מאורגן. באחד מימי הביקור פרשתי עם אשתי מהקבוצה, שכרנו מדריך מקומי ונסענו עמו במובנית עד לעיירה קרסנושילץ. היה זה מרגש מאד לשוב לעיר הולדתי, בה לא ביקרתי מאז היותי בן תשע לערך. לא פגשתי בעיירה אף אדם מוכר, אולם גדהמתי לראות כיצד לא השתנה בה כמעט דבר. מרבית הבתים נותרו על עומדם, אף שתושביהם היהודים התחלפו כולם בלא-יהודים. זכרתי בהתרגשות את הבתים בהם נהגתי לקנות גלידה ומוצרים אחרים ואת בתי מכריי וחבריי משכבר הימים. ביתנו, לעומת זאת, נשרף זמן קצר לאחר המלחמה.

רצתי אל המקום בו נפרדתי מאבי, שזכרו לא מש מגד עיני במשך כל השנים, ועמדתי שם על מקומי בהתרגשות.

בית הכנסת בעיירה, משמש היום מחסן למוצרים חקלאיים

האנדרטה על קבר האחים
ראה רשימת השמות בנוסח האנגלי של המאמר

תשלום ע"י חברת התעופה הלאומית הפולנית LOT. על האנדרטה חרותים בעברית ובפולנית 31 שמות, שבמאמץ רב איתרתי בין יוצאי העיירה בישראל ובארה"ב (ראה רשימת השמות בסוף הנוסח האנגלי של המאמר). ביום 5.6.1996, לאחר מאמצים של כשבע שנים, התקיים טקס הסרת הלוט מעל האנדרטה במעמד קהל רב מישראל וארה"ב, רוב התושבים המקומיים. בבאומים ובהנחת זרים השתתפו נציגת שגרירות ישראל בורשה, נציג שגרירות גרמניה, נציג הממשלה הפולנית ונציגי המחוז. העיירה היתה מקושטת בדגלי ישראל ופולין, והימנוני פולין וישראל נוגנו על ידי תזמורת מכבי האש המקומית. אחי מיכאל ניהל את הטקס הדתי במלואו, ושנינו, אחי ואנוכי, זכינו לאחר חמישים ושבע שנים לומר קדיש על מקום קבורתו של אבינו ז"ל.

דוד שחר נולד ב-Krasnosielc, פולין, ובמלחמת העולם השנייה הוא התנדב לשרת ב"צבא העם הפולני". בשנת 1948 הוא התנדב למח"ל (מתנדבי חוץ לארץ) ושירת בחטיבת הנגב של הפלמ"ח ובחיל הקשר. הוא אלקטרוני-רדיו ועבד במקצועו במוסדות שונים, כולל הממשלה. ב-10 השנים האחרונות הוא מקדיש את כל זמנו ומרצו למפעלי הנצחה בפולין, במיוחד במה שקשור למאורעות הדרמטיים שעברו עליו, ולהקמת אנדרטות וזיכרון ליהודים שניספו בשואה. כיום הוא כותב את זכרונותיו ומתעד את פעולותיו.

רשמים ממסע שורשים לארץ פולין איילת קלוזנר

אפילו בשמי שלי. בפולין מצאנו את העבר שלנו. את הכאב, הזעם, ההשפלה, הרצון לנקום. אבל גילינו יותר מזה. גילינו את העתיד המידי שלנו. הרגשות הצינניים, הפטריוטים, הלכו וגברו ככל שהעמקנו בחיפושנו אחרי תשובות לסימן השאלה הגדול שמרחף מאחורי כולנו. התשובה שמצאנו לא ענתה לשאלותינו, אבל היא יותר מאשר ניחמה אותנו לגבי העתיד. התשובה שרובנו ככולנו הגענו אליה הייתה מדינת ישראל. פולין קירבה אותנו פסע אחד קרוב יותר לעצמנו, והשלימה חלק קטן אך חשוב בפאזל של עברנו. פאזל שנצטרך לעבוד קשה יותר בכדי להרכיב את כל חלקיו הפזורים להם אי שם.

איילת קלוזנר היא תלמידת כיתה י"ב בבית הספר התיכון מקיף ז' עמל, באר-שבע, במגמת לימודי ארץ-ישראל.

לאחר מכן ניגשתי עם אשתי אל בניין בית-הכנסת בעיירה ומצאתיו עומד על תלו, אבל הוא הפך למחסן למוצרים חקלאיים. על אף בקשתי, לא הותר לי באותו ביקור להיכנס לבית הכנסת. לא ויתרתי והמשכתי במאמצים לגלות את קבר האחים ולמצוא דרך להנציח את אבי ז"ל ואת יתר קורבנות הטבח שבוצע שם. במסגרת מאמרי זה לא ניתן לפרט את כל השתלשלות האירועים, אבל בקיצור אציין: בעזרת ידידים פולנים, איתרנו את קבר האחים בחצר בית הכנסת, 50 מטר מהמבנה. אנשי השגרירות הגרמנית בתל אביב, הנספח הצבאי Jurgen Knoppe ונספחת התרבות ד"ר Susanna Reiner, וכן מר Stephan Steinlein מהשגרירות הגרמנית בורשה, עזרו לי רבות בהשגת החומר מארכיונים גרמניים ובהשגת מענק ממשרד החוץ הגרמני להקמת האנדרטה. לשם ביצוע הפרוייקט הקמנו ועד מיוצאי קרסנושילץ (דור ראשון ושני) שכלל את החברים הבאים: אד פיזר, אבי גולנדר, נתן בלנקיטני, והחתום מטה. בעזרת המענק, תרומות של יוצאי העיירה בישראל ובארה"ב והשלמה מכספיים אישיים, החילונו בהקמת יד ושם לאבי ז"ל וליתר קורבנות הטבח.

על קיר בית הכנסת הותקנו ארבעה לוחות ועליהם חרות, בארבע שפות: עברית, פולנית, אנגלית ואידיש, תיאור הנתונים על הקהילה ועל גורלם המר של יהודיה במלחמת העולם השנייה. על מקום הקבר הוקמה אנדרטה שבוצעה על ידי הוועד להנצחת החיל בישראל והועברה לפולין ללא

יש סיבה שהמסע לפולין נקרא "מסע שורשים". אנחנו נסענו בכדי למצוא את עברנו ובעזרתו את עצמנו ועתידנו.

בפולין, יותר מאשר בכל מקום אחר, הרגשנו מחוברים למסורת שלנו. הזלקת נרות וקידוש כשהם נערכים במיידנק, אינם דבר טריוויאלי, או דבר דתי. הם סמלים מלאי משמעויות לגבי מי שאנחנו ומה שהשארנו מאחורינו, בארץ הזאת, במקומות האלה.

החיפוש הכמעט אובססיבי של כולנו, בכל מקום שהגענו אליו, לרמז מעברנו המשפחתי – לא ייאמן. אנשים הגיעו עם שמות קרובים ועיירות וחיפשו אותם בכל מאודם. בטרבליניקה חיפשנו קהילות שלמות. בפראג ובטרזין, בתוך אותן רשימות אדוכות, אינסופיות של שמות הנספים חיפשנו קרוב שאבד לנו.

אני באופן אישי בהגיעי לטרזין, מוקפת בשמות ילדים, מצאתי פיסה קטנה של עצמי. ילד אחד. שמו תומס קלוזנר. שם שבקלות היה יכול להתחלף בשמו של אחי או

טיול משנת 2001 אל משפחתי במאה התשע עשרה *

יוסף (ג'ו) איזקס
מתורגם מאנגלית

שנולדה בווסטמינסטר (Stafford Place, Westminster) [7]. איזקס וקייט התגוררו לא רחוק משם, בסוהו, ברחוב Greek Street [8], ושם נולדה סבתי אסתר אליזבת **בנג'מין** לבית **דייזי**. מעט מזרחה ל-Charring Cross Road נמצא St. Giles [9]. רב-רב-רב-סבא נתן **האריס** נולד באזור זה. גרד עתה אל ה-Strand [10], שם עבד נתן כשמאי וצורף. נעבור מייד לגדה הדרומית של נהר התמזה, אבל בדרך עלינו לבקר את אתר בית הכנסת Western Synagogue בכיכר St. Alban's Place [11], קרוב מאוד ל-Haymarket. בקהילה זו היו חברים רוב אבותיי שהוזכרו כאן. לא רחוק מכאן, ב-King Street [12] נמצא האולם שבו התקיימו רוב החתונות של המשפחה, בניהולו של הרב הראשי, הרב ד"ר אדלר. דרומית לנהר, מעבר לתחנת Waterloo נמצא Lower Marsh [13], שם התגוררו נתן ורב-רב-רב-סבא רבקה. לא רחוק משם, ברחוב Lambeth Palace [14] מול בית החולים סט. תומס התגוררו הרב-רב-סבים שלי מאיר ורבקה **האריס** לבית **בראהם** (BRAHAM). מאיר היה צורף וסוחר ביהלומים, והוא גדל באזור קובנט גרדן [10]. אביה של רבקה, רב-רב-רב-סבא אברהם **בראהם**, חרט, התגורר בסמוך, ברחוב Kennington [15]. אם התעייפתי בטיול, יכולתי לקרוא למונית של הנרי (Henry), אחיו של סולומון **בנג'מין**, כמובן באמצעות שליח או דואר, כי לא היה טלפון, פקס או דואר אלקטרוני. הנרי התגורר ברחוב Union, על-יד בית החולים Middlesex [16]. אולי הוא היה לוקח אותנו לבית העלמין Brompton על-יד בית הכנסת ברחוב Fulham [17], שהוא עדיין בתחום הרדיוס של שני מייל.

[1] המספרים בסוגריים מרובעים מתייחסים למפה ולאילן המשפחה, המצורפים לנוסח האנגלי של מאמר זה.

* המאמר הנ"ל הופיע לראשונה בכתב העת שמות (Shemot) כרך 9 מס' 2 (יוני 2001), בטאונה של החברה הגביאלוגית היהודית של בריטניה הגדולה, ומתפרסם כאן ברשותו האדיבה של העורך.

ביולי 2001 השתתפתי בכנס הבינלאומי ה-21 לגביאלוגיה היהודית שהתקיים בלונדון, במלון אינטרקונטיננטל ב"פינת הייד פרק" (Hyde Park Comer). בערב הראשון של הכנס יצאתי מהמלון כדי לחפש חנות לקנות דבר מה, ובתוך כמה דקות מצאתי את עצמי ב-Shepherd's Market [1] והבנתי כי עיסוקי הרציני בגביאלוגיה החל למעשה כאשר חקרתי את משפחות אבותיי, שכולם התגוררו בסביבה הזאת ממש. הרב-רב-סבים שלי, סולומון **בנג'מין** (BENJAMIN) ואליזבת לבית **סולומון** חיו כאן, באזור Mayfair במשך כל חייהם הבוגרים. בחושי על כך הבנתי כמה רבים מאבותיי נולדו, התחתנו, עבדו ובסופו של דבר נפטרו בשטח שניתן לעבור בו בטיול של כשעה ממקום הכנס, ברדיוס של שני מייל.

בנו של סולומון, סונדרס (Saunders), אבי-סבי, גם הוא עבד ברחוב שפרד [1] כחייט מומחה בתפירת מדים למשרתים, והוא סיפק אותם לבני החברה הגבוהה. קרובי המשפחה הן של סולומון והן של סונדרס היו כל כך גאים בכך שהם חיים באזור הזה, עד כי השמות Mayfair וכן Shepherd's Market מופיעים על מצבותיהם.

חציתי את רחוב אוקספורד והגעתי לרחוב Marylebone Lane. כאן, וכן ברחובות הסמוכים Paddington ו-Thayer [2] היה ביתם של רב-רב-רב-סביי מרק ואליזבת (גם היא לבית **סולומון**) **בנג'מין**. מדק היה בתחילה סוחר בגדים, ומאוחר יותר עסק במסחר בתפוזים ובפירות אחרים.

אשתו של סונדרס, אליזבת **בנג'מין** לבית HARRIS ילדה 16 ילדים, ואחד מהם היה סבי סולומון מאיר **בנג'מין**, שנולד ברחוב Addison Road, Kensington. מקום זה הוא מרוחק יותר, בערך חצי מייל מעבר לרדיוס של שני המייל, אם כי אחזים מבין אחיו ואחיותיו נולדו ברחוב Sloane [3] ו-Mayfair, שהיו בהחלט בתוך התחום הזה.

סונדרס **סולומון**, הרב-רב-רב-סבא שלי, שעסק במסחר בבגדים, גם הוא התגורר בקנסינגטון, ברחוב High Street [4] יחד עם אשתו רחל, לבית DAVIS.

אם אני חוזר לרחוב אוקספורד והולך לכיוון Tottenham Court Road אמצא בצד ימין את Soho. רב-רב סבא Charles DAVIS, שהיה מוכר במכירות פומביות, חי ב-Gerrard Street [5]. הוא נשא לאשה את רב-רב סבתא שרה, לבית **בנג'מין**, אך הוא נפטר כשנה לאחר מכן ושרה התגוררה במשך למעלה מ-40 שנה ברחוב צ'רלס סמוך לכיכר סוהו [6], ועסקה במסחר בעתיקות. בנם, רב-סבא Isaac DAVIS, נולד ברחוב צ'רלס והתחתן עם Kate Sprague DAVIS.

ג'ו אייזקס נולד בסלו (Slough) אנגליה והוא מתגורר בנתניה מאז 1975. הוא עבד כל חייו במסחר הרהיטים. הוא דור רביעי של ילידי אנגליה, הן מצד אביו והן מצד אמו, ואחדים מאבותיו הקדומים יותר גם הם נולדו באנגליה. זה הרבה שנים שהוא חוקר את תולדות

משפחתו. הוא יושב ראש סניף נתניה של החברה הגניאלוגית הישראלית, והוא חבר בחברה הגניאלוגית היהודית של בריטניה הגדולה וקבוצת הדיון האנגלית-יהודית הפועלת במסגרתה (Anglo-Jewish SIG).

28 שנים של מחקר גניאלוגי - סיכום הרצאה*

יצחק עוקד שכטר

מתורגם מאנגלית

עמוד השדרה של מחקרנו, ואני ממליץ בחום לשמור את הנתונים גם על נייר. אני עובד עתה עם התוכנה המקצועית השלישית, ובכל פעם שהחלפתי תוכנה הייתי חייב להתחיל מהתחלה ולהכניס מחדש את כל הנתונים במחשב. מולנו היה ששמרנו את הנתונים בגיליונות המשפחה שלנו, כלומר על נייר.

מחשבים ותוכנות מחשב

החדשות הרעות:

1. לא חשוב מה יאמר לכם כל "גורו", המחשב היה ובשאר "גולם".
2. תוכנות גניאלוגיות: יש הרבה (עברית-אנגלית, אנגלית בלבד), ולא קל לבחור אחת מהן. אין תוכנה מושלמת. עצתי היא לבקש עותק לניסיון, ואם אתם מרגישים נוח בעבודה איתו, קנו אותו. אך בדקו היטב כל תוכנה, כי כאשר תתחילו להשתמש בתוכנה מסוימת לא יהיה לכם קל להיפרד ממנה, בגלל הכמות העצומה של מידע שהיא אוצרת והזמן הרב שהקדשתם לרישום הנתונים. אומנם כיום אפשר להשתמש ב-Gedcom כדי להעביר קבצים, אך גם Gedcom לא תמיד מצליח להעביר את כל המידע מהקבצים המקוריים.

חיסרון אחר הוא שחברות התוכנה מעוניינות לעשות כסף – כמובן – ויוצאות, כמעט כל שנה, עם גירסה חדשה של התוכנה. אני מעדכן את התוכנה שלי רק כל כמה שנים.

3. לעבוד במחשב ובאינטרנט לא זול: טלפון, מודם וכו'. לשרתי האינטרנט יש בעיות משלהם, והם גם לא יכולים להבטיח שלא נותקף על-ידי וירוסים, דואר-תועבה או "האקרים". חיפוש באינטרנט לוקח זמן, ואפשר בקלות להתמכר לו, ומרוב עצי-משפחה שמסתכלים בהם לעתים לא רואים את היער.

4. חיפוש חומר באינטרנט: אם באמת רוצים למצוא חומר, יש ללמוד את "סודות המקצוע" ולדעת לנווט בין אתרים.

החדשות הטובות:

שימוש במחשב אכן מקל את המחקר, תלוי בתוכנה שמשתמשים בה. אפשר לבנות אילנות יפים יותר, אין צורך לשרטט ביד על נייר בריסטול. ואם המחשב לא

והי הרצאה אישית מאוד, ולא אקדמית, ומאחר שאני עיתונאי אוסיף גם כמה סיפורים – וכל זאת מבוסס על 28 שנות מחקר גניאלוגי, והקשיים שהיו בדרך.

כמו רבים אחרים, גם אני התחלתי את מחקרי מאוחר מדי, רק אחרי שסבתי מצד אמי וכן אמי נפטרו. שתיהן היו אנציקלופדיות מהלכות בעניין תולדות המשפחה, כולל שמות, מקומות ומידע כללי.

חלק גדול מההצלחה במחקר זה יש לזקוף לזכותה של אשתי איטה. שנינו חקרנו בצורה נרחבת את שתי המשפחות שלנו.

כאשר התחלנו לפני 28 שנים היינו ממש ב"תקופת האבן" במה שנוגע למחקר תולדות המשפחה. לא היו עדיין מחשבים אישיים, ולא אינטרנט. הגענו למבוי סתום כאשר היה עלינו להחליט איך למספר את המשפחות, או איך להבחין בין הדורות השונים כאשר שרטטנו ביד את אילן המשפחה. לא עזר גם מכתב שכתבנו לספריה לתולדות המשפחה ב-Salt Lake City (ספריית המורמונים). ומאחר שיש לי רקע בספרנות, ידעתי שברגע שנחליט להשתמש בשיטה מסוימת לגבי מיספור ומראי מקומות, נהיה תקועים עם שיטה זו לכל החיים.

בסופו של דבר החליטה אשתי לתת לכל משפחה מספר רץ. למשפחת שכטר ניתן המספר ההתחלתי 1000, למשפחת פלדמן, מצד אמי, 2000, ולשתי המשפחות של איטה 3000 ו-4000.

איטה שרטטה את האילנות הראשונים על גיליונות נייר בריסטול. את בעיית סימון הדורות היא פתרה על-ידי כך שנתנה לכל דור צבע: אדום, כחול, שחור וירוק, ואחרי כל ארבעה דורות חזרה על הצבעים מחדש.

כדי לרשום את הנתונים נעזרנו ב"גיליונות המשפחה". את הרעיון להשתמש בגיליונות כאלה קיבלנו מידיד בארצות הברית, שבעצמו קיבל אותו מהמורמונים. עשינו מספר שינויים בגיליון, כדי להתאים אותו למחקר שלנו, והוספנו בו אותיות עבריות. צילמנו כ-1000 עותקים – בתקופה שמכונות צילום היו דבר נדיר.

איטה פתחה "גיליון משפחה" עם מספר רק כאשר לזוג היה ילד. לפני שנולד להם ילד הם נשארו בגיליון ההורים. אני מזכיר את גיליונות המשפחה האלה, כי הם היו את

"נופל" חס וחלילה, זו גם דרך טובה לאחסן את החומר.

מספר עצמת מ-28 שנת מחקר:

1. אני מאמין שהצלחה במחקר גניאלוגי היא 90% מזל ו-10% עבודה קשה. אבל ללא עשרת האחוזים של עבודה קשה אין מה לדבר על מזל.
2. כאשר הנכם מראיינים קרובי משפחה, שמרו על עיניים פקוחות ורישמו הכול, במיוחד את הסיפורים.
3. נסו לגלות אם משהו מהמשפחה השאיר חומר כתוב. לפעמים מכתבים ישנים הם מכרה זהב בשבילנו. בת דודה אמריקנית שלי, מיני לנדמן (Minnie Landman DeNelsky) השאירה שני כתבי יד העוסקים בשתי המשפחות שלה, מצד אביה ומצד אמה, לפני שהיגרו לאמריקה. זו לא ממש ספרות, אבל מבחינה גניאלוגית היתה זו מלאכת מחשבת, ובה תיאור החיים בעיירה לפני למעלה ממאה ועשרים שנה. מקור אחר, מן הזמן היותר קרוב אלינו, הוא הפרוייקט של סטיבן ספילברג, ראינות הוידאו של ניצולי השואה, ופרוייקטים דומים של "יד ושם".

שאלות שנשאלות (FAQ)

השאלה הנפוצה ביותר היא, כנראה, "האם יש לך אנשים מפורסמים באילן שלך?" אנחנו, הגניאלוגים הרציניים, לא מבצעים את המחקר שלנו דווקא כדי למצוא אנשים מפורסמים, אבל אם מוצאים, הדבר מוסיף התרגשות. לצערי לא היה לי הרבה מזל בשטח זה, אבל אם אמתח את היריעה קצת, אני יכול לומר כי מלבד עצמי אכן יש לי אדם מפורסם באילן המשפחה שלי (ללא קרבת דם, אלא זדך נישואים), והוא הסופר האמריקני סמואל קלמנס, הידוע גם כמרק טוויין, בן דוד (רחוק) שלי. איך? לסבתי מצד אמי שרה פישלר (Sarah Fishler) היו שש אחיות ואח אחד. אחת האחיות, אדיט (Edith), נישאה לפיליפ גברילוביץ (Philip Gabrilowitz), שהיה לו בן דוד, פסנתרן ומנצח מפורסם בשם אוסיפ גברילוביץ (Ossip Gabrilowitsch). אוסיפ זה התחתן עם בתו של מרק טוויין, קלרה לנגהום קלמנס (Clara Langhome Clemens).

שאלה אחרת היא "מה היתה ההצלחה הגדולה ביותר שלך במחקר הגניאלוגי?" הצלחתי הגדולה ביותר, אך לא בתחום מחקר המשפחה שלי, היתה שמצאתי אדם שחיפשי שנים רבות ושאינו כלל קרוב משפחה שלי. בזמן מלחמת העולם השנייה גשלתתי ללמוד באקדמיה צבאית בפטיסטית בטקסס. מה בכלל מחפש ילד יהודי מבית טוב באקדמיה צבאית בפטיסטית – זהו סיפור בפני עצמו. בכל אופן, שם פגשתי, כעבר בן 10, נערה בפטיסטית בת 10 בשם אניטה טרנר (Anita Turner). כאשר עזבתי את האקדמיה נפרדו דרכינו ולא ראיתי אותה מאז. בינתיים עליתי לארץ, התחתנתי, נולדו לי שלושה ילדים וחמישה נכדים אבל במשך 53 שנים לא הצלחתי, למרות המאמצים, למצוא את עקבותיה. בעזרת מצויע החיפוש באינטרנט הצלחתי למצוא מאות

אניטה טרנר, אבל אף אחת מהן לא היתה זו שחיפשתי. זה היה כמו לחפש מחט בערימה של שחת. כל מה שהיה לי היה שמה הפרטי ושם הנעורים שלה, וזכרתי גם את שם אמה, שהיתה בסגל האקדמיה. "אם היא אמריקנית טיפוסיית לא תמצא אותה, כי היא בוודאי התחתנה כמה פעמים" – הזהירו אותי הספקנים.

בסופו של דבר מצאתי אותה בעזרת מצויע החיפוש Google, שהפנה אותי לחברה גניאלוגית בקנטאקי (Kentucky). באתר של החברה הגניאלוגית מצאתי אניטה טרנר אחת. נשאלתי על-ידי המחשב אם אני מעוניין להודיע ב-Gedcom את אילן המשפחה של אניטה טרנר. לחצתי על הכפתור "כן". וכך, הודות לביל גייטס, טכנולוגיית המחשבים והעבודה שהיה לי במחשב תוכנה עם Gedcom קיבלתי תוך שניות על המסך את אילן המשפחה שלה, בפורמט שאני רגיל לו. גיליתי שאניטה טרנר נשואה ויש לה ארבעה ילדים, אך בגלל החוק של צנעת הפרט לא ניתנו תאריכים וכתובות. באצבעות רועדות לחצתי על כפתור ההורים, והנה לפני האם, עם השם הפרטי המיוחד שזכרתי מימי האקדמיה. לא, עדיין לא פגשתי את אניטה פנים אל פנים אבל אנו מתכתבים בדואר האלקטרוני.

לכתוב ספר

אני לא נאה מקיים מה שאני נאה דורש, כי עדיין לא כתבתי ספר על המשפחה, אבל אני מייצץ לכם להתחיל לכתוב ספר כזה. היום, עם התמלילים הידידותיים שאפילו מתקנים שגיאות כתיב, הדבר הרבה יותר קל מאשר לפני עשור. בעזרת הסורק אפשר להוסיף תמונות ואיורים.

לעת הזאת אני כותב ספר, המבוסס בחלקו על זכרונותי, ומכיל, כמובן, גם משהו מהמחקר הגניאלוגי שלי. אם כותבים סיפור או ספר, יש לכלול בו דמויות בולטות ומלאות חיים, שניתנות לזכירה בגלל הודות לעבודתי הגניאלוגית יש לי שורה ארוכה של דמויות כאלה וגם בנק שלם של שמות פרטיים ושמות משפחה. למחקר הגניאלוגי תועלת משלו.

ואם מדברים על תועלת, אני מבקש להזכיר כאן כמה פירות אחרים שאשתי ואני קטפנו תוך כדי מחקרנו. נולדתי בונואלה להורים שנולדו במזרח אירופה, בעיירות קטנות בבסרביה, שהמרכזית ביניהן היתה קלישקוביץ (Klishkovitz). ב-200 השנים האחרונות החליף האזור הזה ידיים כמה וכמה פעמים, וכל פעם שמדינה אחרת שלטה בו השתנה השם של קלישקוביץ. וכך, בין אם רציתי בין אם לאו, היה עלי להתעמק באטלסים ישנים ובספרי היסטוריה, ובסופו של דבר גם אשתי גם אני התמחינו באוניברסיטה בהיסטוריה של מזרח אירופה. אשתי הוסיפה על כך את לימוד שפת היידיש, שעזרת לה הרבה במחקר הגניאלוגי.

ומה הלאה?

אין אני צעיר, ואני שואל את עצמי מה יקרה לכל המחקר

הזה כאשר אנחנו כבר לא נהיה כאן?

עצתי היא לעניין ילד, נכד או קרוב משפחה אחר במחקר הגניאלוגי. המועמד לכך במשפחתי הוא בנו הצעיר ברק-ישראל, שהראה התעניינות, מבין גדול במחשבים ומכיר את התוכנה הגניאלוגית שלי. בעקבות הוריו, הוא קיבל תואר ראשון בהיסטוריה. אנו גם מקווים לבקר באחד הימים בעיירות שמהן באו הורינו.

איך לשמר את העבודה?

האמת היא שאין דרך בטוחה לשמר את העבודה המושקעת. לדוגמה: תוכנת ההפעלה Windows היא בת 10 שנים בערך, ולפני-כן היה לנו ה-DOS. אם מישו שנפטר לפני 15 שנים, השאיר את כל מחקריו שמור במערכת DOS ובתמלילן שהיה אז מאוד פופולרי בארץ, אינשטיין, יהיה לנו קשה מאוד לשחזר את המחקר על המחשבים המודרניים של היום. בעוד שנה או שנתיים יכול להיות שגם מה שיש לנו היום יהיה מיושן. עצתי היא: השתמשו בשיטות שימור שונות; השתדלו להתעדכן בטכנולוגיות החדשות; חלקו את המידע שלכם עם קרובים ומכרים בעולם; שמרו עותקים אחדים של עבודתכם, גם בחו"ל; שמרו גם תדפיס של החומר, על נייר משובח וכדיו טובה.

הגניאלוגיה בעתיד

כאשר התחלתי את מחקרי לפני 28 שנים לא חלמתי שיהיו לנו כל השיטות הממוחשבות העוזרות לנו במחקרנו היום. עלינו לעקוב אחרי ההתפתחויות החדשות בתחום הגנטיקה ומחקר ה-DNA. אני בטוח כי בעשור הבא יביא מחקר הגנטיקה למהפכה במחקר הגניאלוגי, כפי שהמחשב והאינטרנט עשו בשנים האחרונות.

*ההרצאה ניתנה בסניף הנגב של החברה הגניאלוגית הישראלית ביום 2 במאי 2001, ובסניף תל-אביב של החברה ביום 10 בספטמבר 2001.

יצחק עוקד-שכטר נולד במרקאבו, ונצואלה, ובספטמבר 1950 עלה לארץ יחד עם הוריו, סבתו ואחיו. משפחת הוריו היא מבסרכיה ובוקובינה, ורבים מהם ניספו בשואה בטרנסניסטריה. אלה שנשארו בחיים מפוזרים ברחבי העולם, בעיקר בישראל, צפון אמריקה ודרום אמריקה. הוא עיתונאי במקצועו, ועבד בעיתון יומי במשך 25 שנה, ופרסם מאות מאמרים. הוא עבד גם כעצמאי, וכיום הוא כותב רומן בלשי. הוא בעל תואר BA בהיסטוריה יהודית וכלילת מהאוניברסיטה הפתוחה, רמת אביב. דואר אלקטרוני: yasoked@zahav.net.il

ערב עיון בנושא "תקופות הזוהר ליהדות ליטא" סיכום וערך: מנשה הורוביץ

תקופת השואה, ואנחנו רואים בזה את חלקנו במצוות "זכור".

נאמנים לגישה זו, ערכנו לפני שנתיים (יוני 1999) יום עיון על "תור הזהב של יהדות פראג, במאות ה-16 וה-17". על-פי המסורת המשפחתית, עריסת המשפחה הייתה באזור פראג. משפחות לויים מצפון ספרד הגיעו בדוידיהן עד לכוהמיה, והתיישבו בעיירה הורוביצה. ענף המשפחה שהצליח כלכלית, קיבל אישור להתיישב בפראג וקבע את שמו "איש-הורוביץ", מעין Von Horovice. מכאן ואילך יש תיעוד על התבססות המשפחה והתפוזרותה במזרח אירופה. ביום העיון נדונו פרקים מתולדות המשפחה בפראג וקשריה עם משפחות יהודיות אחרות בימי הביניים, והמפגש עורר עניין רב.

מעודדים מהצלחה, אירגנו בספטמבר 2000 יום עיון נוסף על "תור הזהב של יהדות פולין במאות ה-16 עד ה-18", לפי אותה המתכונת. אחד מנושאי הדיון היה ועד ארבע הארצות, ועניין זה מהווה קשר ישיר לכנס הגוכזי שהוקדש לתקופות הזוהר של יהדות ליטא.

ההרצאות בכנס

שלושה מרצים הציגו היבטים שונים של ההיסטוריה

ב-25 ביוני 2001 התקיים במועדון איגוד יוצאי ליטא בתל-אביב ערב עיון בנושא "תקופות הזוהר ליהדות ליטא". הערב אורגן ע"י העמותה לחקר משפחות הורוביץ, בשיתוף החברה הגניאלוגית הישראלית והאיגודים הישראליים של יוצאי ליטא ויוצאי וילנא.

המפגש התחיל בדברי ברכה של נציגי האירגונים השונים, וכל אחד ציין את חשיבות האירוע מנקודת ראותו. ברצוני להביע את הערכתי לגב' חנה פורמן, יו"ר החברה הגניאלוגית הישראלית, על דבריה; מתברר שלגניאלוגים ולהורוביצים – בוגי אילנות יוחסין – יש הרבה גישות משותפות.

העמותה לחקר משפחות הורוביץ

לפני שאפרט את תוכן ההרצאות שהוצגו בכנס, אבקש להסביר מה מניע את עמותת הורוביץ לארגן יום עיון שאיננו עוסק בבני משפחת הורוביץ בלבד. העמותה מעוניינת לחקור את חלקם של בני משפחות הורוביץ בתולדות ישראל, ולתעד את המסגרות התרבותיות וההיסטוריות שבהן הם פעלו. נוסף לכך, חשוב לנו מאוד לתאר היבטים מחיי קהילות ישראל לפני

והתרבות של יהדות ליטא: פרופ' דב לויין מהמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, מומחה להיסטוריה של יהודי ליטא; מר דניאל אופיר, מנהל בית התנ"ך ומזכיר עמותת הורוביץ; וגב' בלהה הלפרין, מורה למקרא וחוקרת יהדות ליטא.

א. פרופ' דב לויין הרצה על **שתי תקופות זהר חייגות ליהדות ליטא**, תקופות של אוטונומיה פנימית: אחת בזמן "ועד מדינת ליטא" והשנייה בליטא המודרנית.

ועד מדינת ליטא (1761-1623)

היהודים הראשונים הגיעו לליטא מדרום מזרח-אירופה במאה ה-12. השליטים עודדו את התיישבות היהודים בעיירות, תוך הענקת פריבילגיות כלכליות. ב-1599, כאשר התאחדו פולין וליטא לממלכה אחת, ישבו כבר בליטא 15,000 עד 20,000 יהודים. בשנת 1580 הטילה ממלכת פולין "מס גולגולת" על כל היהודים היושבים בה והוקם מוסד יהודי כל-ארצי כדי לבצע ביעילות את גביית המס. מוסד זה כונה "ועד ארבע הארצות" ופעל 184 שנים, עד 1764. קהילות ליטא הצטרפו בתחילה למסגרת זו, אבל בשנת 1623 פרשו ממנה והקימו את "ועד מדינת ליטא", שפעל במתכונת דומה עד שנת 1761.

הפעילות הבסיסית של הוועד, שהצדיקה את הקמתו, הייתה חלוקת מיכסות המס בין יחידים וקהילות, וכן גביית הכסף והעברתו לשלטונות ולמוקדי השפעה. האירגון התבסס על פעילות הקהילות ("קהלה"), ונציגי הקהילות התכנסו מדי פעם ל"התוועדויות" במקומות שונים. תמורת איסוף המס, העניקו השלטונות אוטונומיה רחבה ליהודי ארצם.

הוועד הארצי הן גם בענייני שיפוט, יחסים בין הקהילות, פיקוח על החינוך ועל המוסר, והטלת עונשים. הפרוטוקולים ("פנקסים") של ההתוועדויות מכילים מעל לאלף תקנות ופסקים בכל הדיבטים של חיי יהודי האזור. במרוצת השנים, החלישו המריבות והמתחים בין הקהילות והמעמדות את הסמכות של הוועד הארצי. שינויים פוליטיים בפולין ובליטא הביאו לסיום פעילות הוועד. האצולה והשלטון החליטו לבטל את האיסוף הגלובלי של מס היהודים ולחזור לשיטת המס האישי, ולאחר שהוועד כבר לא היה נחוץ בעיניהם הוא פוזר רשמית ב-1761. יצוין שבעיני היסטוריונים רבים נחשב מוסד הוועד הארצי אחד הנסיגות המוצלחים של הענקת אוטונומיה פנימית למיעוט לאומי באירופה.

אוטונומיה בליטא העצמאית (1920-1924)

בתום מלחמת העולם הראשונה קמה ליטא העצמאית, לאחר תקופה ממושכת של שליטה רוסית. החלטה על כך התקבלה בוועידת השלום, בסיוע פניות של יהדות העולם, ואירגוני ציוני גרמניה בפרט. בוועידת השלום בפריס ב-1919 פירסמה המשלחת הליטאית הצהרה, המכירה באוטונומיה פנימית של יהודי ליטא בענייני דת, רווחה, חינוך ותרבות. האוטונומיה היתה מבוססת על הקהילות המקומיות ואיגוד הקהילות. זו היתה חזרה מסוימת למצב

שהיה בתקופת ועד מדינת ליטא, בהבדל שהמסגרת היתה אמורה לפעול בדרך דמוקרטית.

בסוף 1919 מונה מיניסטר לענייני יהודים, ד"ר מקס סולובייצ'יק, אשר, יחד עם אישים יהודים אחרים, עודד את הקמת מסגרת האוטונומיה. בינואר 1920 הוקמה ועידת הקהילות הארצית הראשונה, ובחר "ועד הארץ", שייצג את יהודי ליטא.

האוטונומיה איפשרה שלטון עצמאי, עם זכות להטיל מסים, לקיים מערכת חינוך, לנהל מירשם תושבים ועוד. ב-1922 עוגנו זכויות היהודים ויתר המיעוטים בחוקת מדינת ליטא. ואולם, בגלל מצב כלכלי קשה ואי-יציבות פוליטית-חברתית, חלה נסיגה הדרגתית מרוב ההישגים. ב-1924 בוטלו פעולות "ועד הארץ", ונותרה רק הסיעה היהודית בפרלמנט הליטאי. ב-1926 התחוללה בליטא מהפכה לאומית-פשיסטית, וכך נסתם הגולל על תקופת האוטונומיה הקצרה.

עם זאת, גם אחרי ביטול מסגרת האוטונומיה, המשיכה לפעול בליטא רשת החינוך היהודית, שכללה סמינר למורים, בתי-ספר תיכוניים עבריים וישיבות גדולות (סלבודקה, טלז', קלם, פוניבז') – עד לפלישה הגרמנית. בתקופת השואה הושמדו 94% מיהודי ליטא.

ב. ד"ר אפיף הרצה על עליית תלמידי הגאון מווילנא לארץ ישראל.

הגאון מווילנא, ר' אליהו בן שלמה זלמן (1720-1797), עשה הכנות לנסוע לארץ ישראל ואף יצא לדרך, אך מסיבה בלתי ידועה חזר לליטא. אולם קבוצה מתלמידיו עלו לארץ ישראל בתחילת המאה ה-19 והם היוו את הגרעין של העדה האשכנזית הליטאית בארץ ישראל. לצורך ההכנה לעליה והתמיכה בעולים, הם הקימו מעין תנועה ציונית בשם "חזון ציון", עם סניפים ברחבי ליטא ומרכז בקהילת שקלוב.

העולים התיישבו תחילה בצפת ומאוחר יותר עברו לירושלים. סבל רב היה נחלתם – פגיעה ברכוש ובנפש מרעידת אדמה קשה, מגיפות והתנכלויות. בכל זאת התבססה הקהילה במרוצת השנים ותרמה הרבה לחידוש הישוב היהודי בארץ ישראל בתקופה התורנית.

מקבוצה זו יצאו מקימי השכונות החדשות של ירושלים מחוץ לחומות – נחלת שבעה ומאה שערים. בין מייסדי נחלת שבעה הודגש חלקו של ר' **אריה לייב הדרוריץ**, שעל שם אשתו **אלטרושה**, ילידת חברון ונתינה עותומנית, גרשמה השכונה בטאבו. יצוין שהעדה האשכנזית החרדית של מאה שערים של היום רואה עצמה כהמשך של תלמידי הגאון מווילנא שעלו לארץ ישראל. לקבוצה זו היה גם חלק חשוב בייסוד פתח-תקווה.

ג. בלהה הלפרין הציגה תמונה מרשימה על **פעילות יחזות ליטא בתנועת ההשכלה והתחייה**.

על-פי קביעתו של פרופ' קלזנר, ארכה תקופת ההשכלה כמאה שנה (1782-1882) ותקופת התחייה הציונית 66 שנה, משנת 1882 עד להקמת מדינת ישראל. שתי תנועות

אלה, בהן היה חלק רב ליהודי ליטא, השפיעו עמוקות על תולדות העם היהודי בעת החדשה.

תנועת ההשכלה

רוחות ההשכלה החלו לנשוב בליטא בשפה הגרמנית. העבודות שנכתבו בנושא תורגמו, ובמרוצת הזמן נכתבו ישירות ביידיש ובעברית. הגאון מווילנא עצמו הכשיר את הקרקע לקליטת ההשכלה הכללית בשפה העברית – הוא דרש מתלמידיו ללמוד את השפה העברית ודיקדוקה ואת התנ"ך, ונוסף לכך גם מקצועות כלליים, כגון גיאוגרפיה, מתימטיקה ורפואה. לעמדה זו התנגדו בחריפות הרבנים החרדים, ולאחר מות הגאון מווילנא נעצרה זמנית תנופת התנועה, אך בהמשך חזרה התעניינות המשכילים היהודים בתרבות הכללית. בדור הראשון של משכילים יהודים, שנשארו נאמנים למסורת, בולטים שני אישים ידועים מווילנא: הרופא **יהודה בן מרדכי הלוי הורוויץ** ור' **פנחס אליהו בן מאיר הורוויץ**. בדור השני הרבו משכילים ליטאים להפיץ ידע ולבקד מסגרות ישנות. ליטא הפכה למרכז ההשכלה העברית, ולהלן מספר שמות מבין אישים ליטאים ידועים: המשורר **אד"מ הכהן (אברהם זב לבנון הכהן)** והמשורר **יל"ג (יהודה לייב גורדון)**, הסופר **אברהם מאפר**, הפובליציסט **מל"ל (משה ליב לליבבלום)**, ואחרים.

בתקופה זו החלה להופיע בליטא עיתונות עברית, כמו השבועונים **המגיד והסרמל**, והיומון **היום**. מאוחר יותר, בירושלים, רוב עורכי העיתונים העבריים היו ליטאים, והידוע ביניהם היה **אליעזר בן יהודה**, מחיה השפה העברית.

תקופת ההשכלה עברה מספר שלבים. תחילה היו רעיונות נשגבים על הרמוניה בין העמים וחלק מהמשכילים נטו להתבולל. אולם התקוות של פתיחות התבדו, ולאחר הפרעות הקשות של תרמ"א-תרמ"ב ברוסיה חל מפנה בגישת יהדות מזרח אירופה. הוקמה תנועת "חיבת ציון" להגשמת השאיפות הלאומיות של היהודים בארץ ישראל, והתפרסמה ספרות רבה בנושא זה.

תנועת התחייה

ספרות ההשכלה זגלה בהשתלבות בתרבות הכללית תוך שמירה על השפה העברית. עצם הכתיבה בעברית בנושאים כלליים היה חידוש מהפכני, אולם העברית נותרה מליצית, והיתה מבוססת על לשון התנ"ך ולשון

משוררי ספרד. לעומת זאת, ספרות התחייה קראה לשימוש בשפה העברית כגורם לאומי-תרבותי-מדיני, לקראת תהליך השיבה לציון. חובבי ציון סברו כי השפה העברית צריכה לשמש לחיי יום-יום, והם ערכו סינתזה של לשונות המקרא והמשנה ועודדו חידושי לשון. לצורך הפצת הלשון הקימו את מוסדות "שפה ברורה" במזרח אירופה ובמרכז.

גדולי הסופרים של חיבת ציון והציונות באו אמנם מיהדות רוסיה, אבל היו ביניהם גם הרבה ליטאים: **הלמן שניאורד, דרריאנוב, מ"צ מאצה, לדינסקי, יעקב רבינוביץ, פרופ' יוסף קלודר** ועוד. גם בין אנשי המעשה, חברי העליות הראשונות ובוני המושבות הראשונות, היו הרבה ליטאים. בין פעילי התנועה הציונית נזכיר את הליטאים **הרב יצחק יעקב ריינס, פרופ' צבי הרמן שפירא, דוד חולפסון, א"ד גורדון**, ואחרים. עם זאת, צריך גם לציין שחלק ניכר של יהודי ליטא התנגדו לציונות, והבולטים ביניהם היו החרדים וחברי ה"בונד" הסוציאליסטי-יידישיסטי.

משמעותי במיוחד היה חלקם של יהודי ליטא במערכת החינוך. אחרי מלחמת העולם הראשונה הוכרזה ליטא כמדינה עצמאית. לתקופה קצרה הועקה אוטונומיה פנימית ליהודים, אך תהליך זה נפסק בשנת 1926. אולם, רשת החינוך היהודית שהוקמה המשיכה לפעול עד למלחמת העולם השנייה.

הגימנסיה העברית הראשונה בליטא – ובגולה – נוסדה בשנת 1919 במרימפול, ע"י **משה דוד היימן** (סבה של המרצה בלהה הלפרין), לפי הדגם של הגימנסיה הרצליה. כמה שנים לאחר מכן נפתח גן ילדים עברי. הלימודים היו יהודיים וכלליים, וכוונו לקראת העלייה ארצה. המורים היו אידיאליסטים וראו בחינוך מעשה חלוץ; רובם עלו ארצה אחרי שלימדו שנים אחדות (כדוגמת אמה של בלהה הלפרין). בשנת 1920 נפתחה גימנסיה עברית בקובנה ואחר כך במקומות נוספים בליטא. למרות הקשיים הכלכליים, למדו גם בני הכפרים בגימנסיות שהוקמו בערי המחוז.

בשנת 1940 סיפחה ברית המועצות את ליטא, הציונות הוכרזה תנועה ריאקציונית והחינוך העברי נאסר. ביוני 1942 נכנסו הגרמנים לליטא והכל נהרס בשואה.

ד"ר **מנשה הורוביץ** הוא יושב-ראש העמותה לחקר משפחות הורוביץ.

מרכז מורשת יהדות בבל – רשמי ביקור

הרייט קסו

מתורגם מאנגלית

בשם **נהרדעא**, המופיע בשתי מהדורות: עברית ואנגלית. בספריה כתבי עת וספרים, וצוות מאומן. הפרוייקט היקר ביותר ללבם של החוקרים הקשורים למרכז הוא הפרוייקט "משפחות ממוצא עירקי". מטרתו היא לתעד את כל המשפחות היהודיות מעירק, בישראל ובעולם. לשם כך הם ממחשבים את הנתונים הרשומים על גבי טפסים שמילאו העולים החדשי בהגיעם לנמל התעופה בארץ, ואוספים אילנות יוחסין של משפחות עירקיות במטרה לשלב אותם בנתונים הנ"ל. כדאי לציין עוד ש-120,000 יהודים עירקיים עלו ארצה. למרכז יש קשרים הדוקים עם ריכוזי יוצאי עירק באנגליה, ארה"ב והודו.

כתובת המרכז למורשת יהדות בבל היא:

רח' ההגנה 83

אור יהודה 60251

הכתובת האלקטרונית:

babylon@babylonjewry.org.il

www.BabylonJewry.org.il

אתר האינטרנט:

בחסות סניף ירושלים של ארגון נעמ"ת ביקרנו, מטילדה טג'ר ואני, במרכז מורשת יהדות בבל הנמצא באור יהודה. סיירנו באולמות המרכז עצמו, במוזיאון ובספריה. באור יהודה התגוררו בעבר הרבה מעולי עירק. ניתן לומר שהמרכז הוא שיחזור של גולת עירק מאז חורבן הבית הראשון ועד שובם של יהודי עירק לארץ ישראל בשנים 1948-1951.

התצוגות במוזיאון כוללות את בית הכנסת הגדול שבעיר בגדד ובו ספרי תורה שעטיפתם מקושטת ב"רימונים" מוטים, מיוחדים במינם; שיחזור רחוב עם חנויות יהודיות לאורכו; דגמים המציגים את הדרכים השונות שבהן חגגו את החגים; ומפות המאפשרות לעקוב אחרי נדידות היהודים ומקומות ההתיישבות שלהם בזמנים שונים. נמצאים גם דגמים המשחזרים את ישיבות בבל הגדולות, פומבדיתא ונהרדעא בתקופות שונות. מיסמכים מקוריים ותמונות רבות מתעדים את המאמצים להביא את יהדות עירק לארץ עם הקמת מדינת ישראל.

נשיא המרכז, מר מרדכי בן פורת, נתן לנו סקירה קצרה על מאמצים אלה. בן פורת, נוסף על היותו פעיל מאוד במשימת ניהול המרכז, עוזר הרבה בקליטת העולים, בתפקידו כראש עיריית אור יהודה. המרכז מוציא שנתון

גניאלוגיה מסוג אחר

מטילדה טג'ר

צד. לפני שאתאר את הקישוטים שעל העמודים האלה, ברצוני לציין כי למאורים אין כתב ועל-כן גם לא מסורת כתובה, אלא מסורת שבעל פה בלבד. במשך כל חייהם הם שיננו את מעשי הגבורה של האבות מלפני דור, שני דורות, שלושה וארבעה דורות. לשם קיבוע או רישום המעשים האלה, הם לקחו גזעי עצים, גילפו ופיסלו אותם, וצבעו אותם. הפיסול שנתקבל תיאר את חיי האבות ומעשיהם – על כל עמוד אב אחד או שניים – וההתרחשויות שקרו בחייהם. איבני מומחית לאומנות, אך נדמה לי שקוראים לזה אומנות אתנית, מובן יפה לתאר אומנות ברמה פשוטה אך אותנטית מאד. הסצינות מתארות לרוב לחימה באיבני הטבע או בחיות, או חוויה יוצאת מן הכלל של הצלת אדם. התוצאה מרשימה. העמודים-פסלים מקשטים את מבוא מקום הריכוז של השבט.

כאשר עמדתי שם והבטתי בעמודים האלה, חשבתי על הביגורפיות של בני משפחותינו שאנחנו מוצאים

לפני כחודש חזרנו מטיוול בשני האיים העיקריים של ניו זילנד, שם נודענו לתרבות שלא ידענו עליה. מדובר בתרבות של התושבים המקומיים, המאורים (Maori). ידוע לי ששרשרת הדורות הוא כתב עת לגניאלוגיה יהודית, אך אני מקווה שהמערכת תרשה לי לספר על גניאלוגיה מסוג אחר.

מוצאם של המאורים מהאיים הפולינזיים בלב האוקיאנוס השקט. הם הגיעו לניו זילנד לפני כאלף שנה. הם התגוררו שבט שבט, ולכל שבט היה יישוב משלו. במרכז היישוב או הכפר בנו מין "מועדון" בו מתכנסים בני השבט כדי לדון בבעיות העומדות על הפרק. המועדון הוא צריף עץ גדול מאוד שקירותיו הפנימיים מקושטים בציורים צבעוניים בהם שולט האדום, וכל הרצפה מכוסה במחצלות. הואיל ולמועדון נכנסים יחפים, נבנתה מרפסת מקודה בה משאירים הבאים את נעליהם, או נכון יותר: מה שמשמש ככסות לרגליהם. גם קירות המרפסת צבועים, וכולטים בה שניים שלושה עמודים הצמודים לכל

באנציקלופדיות. אנשים חשובים אלה, שזכו להיכנס להיסטוריה הודות למעשיהם יוצאי הדופן או לתכניהם המרשימים, הם הם המהווים את עמוד השדרה של מחקרנו הגיאולוגי. אבות, עמוד שדרה, עמודים מגולפים המתארים את חיי האבות. . . אמרתי: גיאולוגיה מסוג

אחר – האמנם?
בניו זילנד יש גם מיליוני כבשים, וגם להם גיאולוגיה משלהם, נשאל-נא את בעלי החוות העצומות. אבל זה באמת כבר שייך לסיפור אחר.

ספר בעל ערך גיאולוגי רב: "פאס חכמיה",
מאת הרב דוד עובדיה. ירושלים תשל"ט, 2 כר'.
לבנה אלבלה-דינמן

לפנינו שני כרכים חשובים, גדושים שמות ומידע על תולדות העיר פאס שבמרוקו, מן המאה השמינית, התקופה שבה נוסדה העיר, ועד השנים האחרונות. העיר פאס היתה לאורך השנים מרכז חשוב של תורה ויהדות והגיעו אליה רבים ממגורשי ספרד, החל מתקופת גזירות קנ"א (1391) ועד גירוש ספרד ב-1492. המגורשים הגיעו ממחוזותיה השונים של ספרד וכוננו בשמות בהתאם. יוצאי קאשטיליה וארגון, וכן יוצאי ולנסיה וקאטלאן כוננו קשטיליאנים. שפתם העיקרית היתה ספרדית. בין המגורשים הגיעו גם יהודי אנדלוסיה והם כוננו אנדלוסים. על-ידי הנוצרים הם כוננו מוריסקוס (Moriscos), כי דיברו בעיקר ערבית, ונשאו שמות כמו אבן עטר, אבן צור ועוד. מאוחר יותר הגיעו גם מגורשי פורטוגל האנוסים, כיוון שפאס היתה מרכז חשוב של חזרה ליהדות.

בשני הכרכים מובאים פרטים רבים על אירועים חשובים, ומוזכרים אישים וחכמים שפעלו ועיצבו את אופי הקהילה ופעילותה לאורך שנים. כמו כן מובאים בשני הכרכים תקנות והתכתבויות, ומוזכרות בהם יצירותיהם של החכמים הרבים.
בכרך א' יש מפתחות חשובים, שחלקם מסודרים לפי א"ב וחלקם לפי שמות פרטיים: מפתח שמות יהודיים, מפתח שמות לא יהודיים ומפתח מקומות.
הספר חשוב לחקר שמות יהודיים-ספרדיים מהתקופה הנונה.
שני הכרכים מצויים בספריה הלאומית של האוניברסיטה העברית בנבעת רם, ירושלים.
המחבר, הרב דוד עובדיה, הוא יליד העיר סיפרו (Sefrou) במרוקו, והיה רב העיר במשך שנים רבות. בין היתר הוא פירסם ספר על "חכמי סיפרו". הרב עובדיה תרם חלק גדול מארכיון הקהילה לארכיון המרכזי להיסטוריה של העם היהודי.

אתרי אינטרנט בגיאולוגיה יהודית

הרייט קסו

מאותה עיירה אך מהמשפחה השנייה באותו שם, והם אינם קרובים. לסבי יחיאל היו חמש אחיות ואחזות מהן נישאו לבני סדובניק, ומכאן הקשר המשפחתי. עולם קטן – ובעיני הדבר מצביע על הקשרים ההדדיים שבין היהודים.

בדקתי את כל האתרים כדי לוודא שהם נגישים, ונתתי את הכתובת הקצרה ביותר המביאה אותנו למידע הדרוש. האתרים מסודרים בצורה הבאה: אתרים גיאולוגיים כלליים, אתרים גיאולוגיים יהודיים, מגוועי חיפוש המכילים גם הדרכה – או כדברי יצחק, צווי "עשה" ו"אל תעשה", וכן מפות.

יצחק עוקד-שכטר ואשתו איטה הכינו לקט של אתרי אינטרנט, שאספו במשך שנות חקירותיהם הגיאולוגיות. את הרשימה, המסודרת על-פי גישאים, ניתן לראות בחלק האנגלי של גיליון זה.

יצחק ואני גילינו שאנחנו בני-דודים. אמו היא בת סדובניק (Sadovnik) מהעיירה Klishkovitch, 4 ק"מ מחוטיין (Chotin), בכסרביה על גבול בוקובינה, היום אוקראינה. צ'רנוביץ היא כ-30 קילומטר דרומית-מערבית לקלישקוביץ.

אבי, יעקב דוד סאדוף (Sadoff), מקודם סדובניק, הוא

סיכומי מאמרים מתוך כתבי עת זרים
סיכמה: מטילדה טג'ר

Revue du Cercle de Généalogie Juive, No.67, Tome 17, Automne 2001

במאמרו על משפחת סלומון ומישל, ארנסט קלמן מספר על תוצאות מחקרו: ארבעה דורות שחיו בין השנים 1850-1715.

המאמר האחרון על אלזאס-לורין הן בקשר המשפחתי שבין המשורר האלוסי נתן כץ (1819-1883) לבין André Frossard (1915-1995), חבר האקדמיה הצרפתית, מוסד בעל חשיבות עליונה אשר נוסד בשנת 1634. המחבר, Denis Ingold, הוסיף את עץ המשפחה המשותף של השניים ובו 8 דורות.

מלבד ההודעות, סיכום כתבי העת הגניאלוגים והמדור הקבוע של שאלות התשובות, ישנה עוד רשימה המתייחסת לפיענוחה של כתובה מהעיר Nîmes שבדרום צרפת. מקס פולונבסקי גילה את הכתובה, שנכתבה בתחילת המאה ה-19, באוסף ההיסטוריון הנודע ססיל רות, הנמצא בבית הכנסת "נוה צדק" שבטורונטו, קנדה. הוא אימת את הנתונים הרשומים בכתובה על-ידי רישומי הלידות האזרחיים של שני בני הזוג: שאול חיים כרמיה (Crémieux) ושרה קרקאסון (Carcassonne).

רוב רובה של חוברת זאת מוקדש לתולדות יהודי חבלי אלזאס ולורין (Alsace-Lorraine) הגובלים עם גרמניה ולגניאלוגיה של משפחות שחיו באזור.

Paul André Meyer מאחד בצורה מעניינת את הענפים הרבים של משפחות כהן (Cahen) מהעיר Metz, מן המאות ה-17 וה-18. הוא משתמש קודם כול בזהותם המשותפת של השמות הפרטיים אשר, Lemle, Lambert, וכמו-כן הוא בעזר בתפקידיהם השונים של יהודי Metz כפי שהם רשומים בספרי רישום מסים מאז 1665 ובכל הפרטים הכלולים בספר הזיכרון (Memorbuch) של העיר.

מחבר החותם את מאמרו באותיות JB משחזר את הגניאלוגיה של אברהם יעקב מקריכנגן (Kriechingen) או כפי שהיא ידועה בצרפתית: Créhange. מובאים שני עצי משפחה, של אברהם יעקב ושל רעייתו de Boulay. שני עצי המשפחה משתרעים מאמצע המאה ה-17 עד אמצע המאה ה-19.

ETSI - Vol. 3, No. 12, Mars 2001

העות'מנית, בעיקר בסרביה ובמקדוניה אך גם באימיר, גליפולי (Gallipoli) וצ'אנאקלה (Çanakkale). כיום צאצאי בני המשפחה שחיו בבולגריה נמצאים כמעט כולם בארץ. לעומתם, הצאצאים של אלה שחיו בתורכיה ואלה ששרדו את השואה בסרביה ומקדוניה, מפוזרים בעיקר בארה"ב אך גם במקסיקו, ברזיל וארגנטינה. ישנם מעטים המתגוררים בצרפת ובאיטליה.

לבסוף ניתנת ביבליוגרפיה קצרה על יהודי מרוקו בכלל ועל מספר ערים שם. יש להצטער על כך שהמחבר, פיליפ אבן צור, כלל לא התייחס אל ספרים עבריים בנושא, מלבד איזכור של "מלכי רבנן" מאת יוסף בן נאיים.

מאמר מדהים במהותו כתבה ויבקה שאלתיאל-אולסן (Vibeke Sealtiel-Olsen). מדובר ברשימה של כשלוש מאות שמות של יהודים ספרדים באמסטרדם במאה ה-17. המפתיע הוא ששמותיהם מובאים יחד עם השמות הקודמים של יהודים אלה, שהיו מומרים וחזרו ליהדותם. ליד כל שם משפחה ושם פרטי (לפעמים גם שם האב) מופיע ה"כינוי" דהיינו השמות בהם נקראו בספרד ובפורטוגל, כאשר נחשבו כנוצרים "חדשים".

על משפחת ורון Varon, תולדותיה ופיזוריה הגיאוגרפי מסופר ארוכות. בן ציון ורון פותח את מאמרו עם מקור השם ופירושו: ורון הוא "זכר" בספרדית. הורון הראשון רשום בתעודה משנת 1079 בברצלונה. אחרי הגירוש ב-1492, מוצאים את בני המשפחה בשטחי האימפריה